

MEVZUAT VE KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE TEKNOKENT-HUKUK İLİŞKİSİ¹

Sultan TÜTMEZ*

Öz:

Bilim ve teknoloji üretiminde Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'ne önemli işlevler yüklenmektedir. Ulusal kalkınma ve uluslararası rekabet yönleri, bu merkezlerin çalışmalarının hukuksal yapı içinde tanımlanmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu çalışma, teknokent-hukuk ilişkisini mevzuat ve kalkınma planları çerçevesinde değerlendirmektedir. Anayasa ve ilgili mali mevzuat başta olmak üzere teknokentle bağlantılı hukuksal zemin ortaya konulmuştur. Kalkınma planlarının Ar-Ge ve teknokent faaliyetleriyle ilişkili yönleri tarihsel bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Ulusal ve ulus ötesi boyutlarıyla hukuki yapı tartışılmış, mevcut durum ve eksiklikler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Teknokent, Endüstri 4.0, Hukuk, Kalkınma Planları

Jel Kodları: K34, O32

---

¹ Bu çalışma, "Vergi Hukuku Yönüyle Teknokent Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (Marmara Üniversitesi, SBE-Mali Hukuk ABD, 21.12.2020)", başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Yazar, değerlendirme ve önerileri için Dr. Başar Soydan'a (Marmara Üniversitesi) teşekkür eder.

* MSc, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mali Hukuk ABD, İstanbul Türkiye, sultan.babik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8648-5181

Makale gönderim tarihi: 22.03.2021

Makale kabul tarihi: 02.08.2021

Künye Bilgisi: Tütmez, S. (2021), "Mevzuat ve Kalkınma Planları Çerçevesinde Teknokent-Hukuk İlişkisi", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 154-173.

Technopole-Law Relationship within the Frame of Regulations and Development Plans

Abstract

Technology Development Zones take on important functions in the production of science and technology. National development and international competition aspects make it necessary to express the studies of these centres in legal structure. This study appraises the relationships between technopole and law within the frame of the regulations and the development plans. The constitution and the associated fiscal regulations being in the first place, legal basis related with technopoles have been revealed. The associated directions of the development plans with technopoles activities have also been assessed based on a historical background. Legal basis has been discussed on national and international bound; the current situation and shortcomings presented.

Keywords: Technopole, Industry 4.0, Law, Development Plans.

JEL Codes: K34, O32

1. Giriş

Birikimli gelişme sürecine sahip bilimsel ve teknik bilginin tanımlanması ve açıklanması, bilim tarihinin esasını oluşturur. Endüstri devrimi ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen süreçte, askeri alanın öncüllük ettiği araştırma ve geliştirmeye dayalı teknolojiler, son elli yılda otomasyon ve bilgisayar sistemleriyle birlikte uluslararası dengeleri de belirleyen öneme sahip olmuştur (McClellan ve Dorn, 2015: 15). Son yüzyılda teknolojik atılımda Japonya ile birlikte öne çıkan Almanya ile karakterize olan otomasyon ve endüstriyel teknoloji, yakın dönemde Endüstri 4.0 başlığı altında bilişim merkezli içeriğe sahip olarak yeni bir aşamaya geçmiştir. Araştırma ve geliştirmeye (Ar-Ge) dayalı olarak nitelikli ve katma değere sahip ürünlere odaklı yeni teknolojiler özellikle Çin, Güney Kore ve ABD'nin öncülük ettiği iletişim teknolojileri ile birlikte günümüzde kamu-özel sektör işbirliğini zorunlu hale getiren bir zemin üzerine oturmaktadır (Pascual vd. 2019: 6).

Özellikle mobil telefon gibi iletişim teknolojilerinin gösterdiği, yakın dönemde de Covid-19 salgınıyla görüldüğü gibi nitelikli bilimsel ve teknolojik geliştirmeler büyük ölçüde yaratıcılığı ön planda tutan farklılaşmış laboratuvar ve araştırma merkezlerinde yapılmaktadır. Üniversite ve ileri teknoloji enstitüleri bünyelerinde kurulan Ar-Ge'ye dayalı bilim ve teknoloji merkezlerinin önemi, yapısal ve niteliksel farklılık arayışının sonucu olarak belirtilebilir. Özel sektörün yanı sıra özellikle kamuda yer alan paydaşlarla ortak çalışmalar yoluyla bilgi, ürün, süreç ve sistem geliştirilmesini hedefleyen teknokent (teknopark) yapısı da, niteliksel sıçramanın zemini olarak (yaratıcılık, kolektif üretim) üniversite ve ileri teknoloji enstitüleri bünyesinde zemin kazanmıştır (Bayzin ve Şengür, 2019:300). Teknoloji Geliştirme Bölgesi (TGB) olarak ifade edilebilen bu bölgeler ülkeler için stratejik hedeflerin parçası olarak işlev yüklenmektedir (Cansız ve Özbaylanlı, 2017:132).

Teknolojiye dayalı araştırmaların ülkeler için stratejik yönü ve planlamaya dayalı araştırma yapmanın gerekliliği, bu faaliyetlerin hukuksal zemine oturtulmasını zorunlu hale getirmektedir. Kaynakların etkin ve verimli kullanılması yanında kamusal destek mekanizmalarının oluşturulması zorunluluğunun sonucu olarak Ticaret Kanunu ve Vergi Hukuku başta olmak üzere Anayasa Hukukundan Yükseköğretim Kanunu'na kadar geniş bir çerçevede mevzuat şekillenmesi söz konusudur.

Bu çalışmanın iki temel motivasyonundan ilki, genel yönleriyle teknokent-hukuk ilişkisinin değerlendirilmesidir. Teknokentleri hukuksal bağlamda değerlendiren bazı çalışmalar

literatürde yer almaktadır. Teknoloji serbest bölgelerinde uygulanan istisna, muafiyet ve desteklerin gelir ve kurumlar vergisi ile ilişkisi ele alınmıştır (Aktaş, 2014:63). Yatırım ve vergi teşvik politikasının hukuki çerçevesinin değerlendirildiği bütünsel bir çalışmada bu politikaların tarihsel seyri ve anayasal dayanakları yanında uluslararası sınırları da tartışılmıştır (Ateş, 2017:33). Yakın dönem çalışmasında teknokentlerle ilgili düzenlemeler özetlenerek öne çıkan olanaklar değerlendirilmiştir (Dursun ve Akan, 2018:43).

Hukuksal boyuta ek olarak Ar-Ge ve benzeri çalışmaların kalkınmaya dolaylı etkileri dolayısıyla ülkelerin dönemsel makro hedefleri içinde bu merkezlere yer vererek değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Buradan hareketle, beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde teknokentlere yüklenen büyüme parametresi işlevinin tartışılması bu çalışmanın ikinci motivasyonunu oluşturmaktadır. Teknokent-Kalkınma Planları bağlamında bazı değerlendirmeler literatürde yer almaktadır. Ülkemiz bilim ve teknoloji politikalarıyla kalkınmaya dayalı iktisadi hedefler arasında tarihsel ilişki kurulmuştur (Yücel, 2006:158). Teknoloji politikalarının gelişiminin özetlendiği bir yakın dönem çalışmasında, kalkınma planlarına yansıyan amaç ve hedefler teknoloji politikaları ile bir arada ele alınmıştır Bayraktutan ve Bıdırdı (2015: 37).

Gerek hukuk gerekse de kalkınma politikası bakımından mevzuattaki konumlanışın değerlendirilmesi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu yolla iki farklı eksen den yaklaşarak bütünsel bir analiz yapılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde, bilim ve teknoloji yönüyle teknokentler değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Türk hukuk sisteminde teknokentlerin yeri tartışılmaktadır. Kalkınma planları ekseninde teknokentler bu makalenin dördüncü bölümünü oluşturmaktadır. Yazının son bölümünde sonuçlara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. Teknokentler ve Tarihsel Arka Plan

Teknokentler, üniversite endüstri bütünleşmesinin özgün alanlarıdır. Yapısal olarak bakıldığında yönetici şirket aracılığıyla kurulan bu merkezler; farklı ölçek ve nitelikte, Ar-Ge çalışmaları yapmak üzere organize olmuş girişimcilerin bileşimi olarak işlev kazanmaktadır.

2.1. Endüstri 4.0 ve Dünyadaki Gelişim

Tarihsel gelişim süreci ekseninde teknoloji bölgeleri, sanayileşme ihtiyacı ve uluslararası

rekabetin düzeyiyle ilişkili olarak öne çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nı takiben hızlı endüstrileşmeye öncelikli giren ABD'nin geleneksel teknolojilere (özellikle fosil yakıtlara bağlı ağır sanayi) alternatif olarak bilgi teknolojilerine yoğunlaşması, Silikon Vadisi'nin 1951 yılında kurulmasına zemin oluşturmuştur. ABD'deki Stanford Üniversitesi'ni takiben Fransa'da (Sophia Antipolis) ve İngiltere'de (Heriot-Watt ve Cambridge) teknokentler kurulmuştur. Yakın dönemde Avrupa ve ABD'ye ek olarak Hindistan, Singapur, Çin ve Güney Kore gibi ülkelerde yer alan teknokentler özellikle bilgisayar, yazılım ve mobil telefon teknolojileriyle öne çıkmaktadır (Gilchrist, 2016: 143).

Kuluçka merkezleriyle birlikte dünyada 4000'in üzerinde kurulu teknokent bulunmaktadır. Bu merkezlerin %70'i kamusal yatırımlar aracılığıyla ve %73'ü arsa kiralayarak kurulmuştur. Tablo 1'de görüldüğü gibi küresel ölçekte kurulu teknokentlerde yer alan şirketlerin öncelikli çalışma alanları bilişim teknolojileri, biyoteknoloji ve elektroniklerdir (ODTÜ, 2020).

Tablo 1: Dünya Teknokentlerinin Sektörel Öncelikleri

SEKTÖR	YÜZDELİK DİLİM
Bilişim Teknolojileri	26
Biyoteknoloji	20
Elektronik	19
Çevre	8
İleri Malzeme	6
Kimya	5
Tarım	9
Diğer Sektörler	7

Kaynak: ODTÜ Teknokent, Rakamlarla Dünyadaki Teknokentler, <https://odtuteknokent.com.tr/tr/hakkinda/rakamlarla-dunyadaki-teknokentler> (Erişim Tarihi:01.03.2021).

Almanya merkezli olarak ortaya çıkan ve yaygınlaşan 4. Endüstri Devrimi (Industry 4.0), endüstri ile teknolojiyi bir arada ele alan ve üretim sektöründe bilgi teknolojilerinin

kullanımını önceleyen bir strateji olarak değer kazanmaktadır. Bu stratejik perspektiften hareketle, teknokent faaliyetleri çerçevesinde endüstriyel otomasyon, bilgi teknolojileri (yapay zeka) ve robotik disiplinlerini bir arada ele almak uygun görünmektedir. Ayrıca nanoteknoloji, enerji depolama ve biyoteknoloji öncelikli alanlar durumundadır (UNIDO, 2016:6). Nitekim mobil bilgi teknolojilerinde öne çıkan Güney Kore ve Çin'e ek olarak özellikle üretim ve montaj sektöründe Japonya, otomasyon ve kontrol teknolojilerinde de güçlü olan Asya ülkeleri olarak belirtilebilir. Bu ülkelerdeki gelişimin küresel ölçekteki rakipleri, bilgi ve ağ teknolojileri yönüyle ABD ve Kanada iken özellikle otomasyon ve kontrol teknolojileriyle Almanya, İsviçre ve İsveç gibi Avrupa ülkeleridir. Endüstri 4.0 paradigması çerçevesinde hedefler koyan ve bunu gerçekleştiren ülkelerin araştırma üniversiteleri ve ileri teknoloji enstitüleri yoluyla Ar-Ge faaliyetlerini sanayi ile bir arada yürüttükleri görülmektedir. Teknokent ve benzeri bu oluşumlar, uygulamalı bilgi ve teknolojinin yaratıcılık ve girişimcilikle öncelendiği ve kamu desteğinin esas olduğu merkezlerdir (Mavilia vd. 2014: 52).

2.2. Türkiye’de Teknokentlerin Gelişimi

Türkiye’nin bilim ve teknoloji politikalarının dünyadaki gelişime uyum sağlayarak Ar-Ge faaliyetlerini öncelemesi geçen yüzyılın son çeyreğinde hız kazanmıştır. Teknokentlerin kurulum sürecini tetikleyen Ar-Ge’ye dayalı bilim ve teknoloji politikaları, İTÜ teknoparkını takiben İzmir ve ODTÜ teknokentleriyle somut araştırma alanlarına kavuşmuştur. Bu döneme denk düşen hukuksal gelişimin sonucu olarak 2001 yılında Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu yürürlüğe girmiştir (Cansız, 2017: 38).

2020 yılı itibarıyla tamamlanmış ve altyapı faaliyetleri devam eden toplam 85 teknokent bulunmakta olup bu teknokentlerde kurulu firma sayısı 5.600’e ulaşmıştır. Ülkemiz teknokentlerinin ürettiği satış geliri 90 milyar TL olarak rapor edilmekte olup tamamlanmış proje sayısı 35.000 düzeyindedir (STB, 2020). Tablo 2 teknokentlerde görev yapan personelin görev ve nitelik dağılımını göstermektedir. Çalışanların büyük bölümü Ar-Ge personeli niteliğine sahiptir.

Tablo 2: Teknokent Personelinin Niteliksel Yapısı

Görev Kapsamı	Personel
Ar-Ge	46.882
Tasarım	788
Destek	3.618
Kapsam Dışı	6.425
Toplam	57.713

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ar-Ge Teşvikleri Genel Müdürlüğü, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/istatistik/TGB_%C5%9EUBAT_2020_%C4%B0statistiki_Bilgiler_02.03.2020.pdf (Erişim Tarihi:01.03.2021).

Ülkemizdeki teknokentlerin gelişimi bir yönüyle dünyadaki eğilime paralellik taşısa da gerek kapasite ve gerek ulusal ihtiyaçların sonucu olarak sektörel önceliklerde bir miktar farklılık gözlemlenmektedir. 2020 yılı verilerini özetleyen Tablo 3, ülkemiz teknoloji geliştirme alanlarında bilgisayar programlamanın öncelikli araştırma başlığı olduğunu göstermektedir. Elektronik ve biyoteknoloji sektörlerinde dünya ortalamasının çok altında kalan Türkiye, çevre teknolojileri boyutuyla da oldukça geri kalmıştır. Öte yandan, savunma sanayi araştırmalarının da dâhil edilebileceği bölgesel ve özel çalışma başlıklarının %30'un üzerinde orana sahip olması dünyadaki genel eğilimden farklılaşmaya işaret etmektedir.

3. Teknokentlerin Hukuksal Çerçevesi

Ulusal ölçekte Ar-Ge mevzuatının oluşturulması, teknokentlerin de hukuki düzenlemelere ve gerekliliklere sahip olması sonucunu doğurmuştur. Teknoloji bölgelerinde üretilen ürünlerin ulusal ve uluslararası niteliği gerek rekabet ve gerekse de yerel ihtiyaçlar boyutlarıyla çok yönlü hukuksal zeminin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Nitekim ekonomik ilişkilerin bir parçası olarak teknokent faaliyetlerinin hukuksal sınırlar içerisinde düzenlenmesi bilim ve teknolojideki gelişmelerin ve çok yönlü ilişkilerin bir sonucudur.

Tablo 3: Türkiye Teknokentlerinin Sektörel Öncelikleri

SEKTÖR	%
Bilgisayar Programlama	43.23
Doğa Bilimleri ve Mühendislik	7.07
Bilgisayar Danışmanlık	3.31
Biyoteknoloji ve Deneysel Geliştirme	3.11
İmalat ve Sanayide Mühendislik Çözümleri	1.73
Mühendislik Danışmanlık	1.69
Bilgisayar, Yazılım ve Çevre Birimleri	1.51
Baklagil Tarımı	1.49
Enerji Projeleri Mühendislik/Danışmanlık	1.47
Diğer Bilgi Teknolojileri	1.47
Özel Amaçlı Makine İmalatı	1.11
Diğerleri	31.85

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ar-Ge Teşvikleri Genel Müdürlüğü, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/istatistik/TGB_%C5%9EUBAT_2020_%C4%B0statistiki_Bilgiler_02.03.2020.pdf (Erişim Tarihi:01.03.2021).

3.1. Hukuksal ve Anayasal Dayanaklar

Girişimcilik, özellikle kapitalist piyasa ekonomisinin gözde kavramlarından biri olarak Ar-Ge faaliyetleriyle bağlantılı olarak işlev kazanmaktadır. Türk Hukuk mevzuatında, bu kavramın arka planının dolaylı olarak 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na dayandığı belirtilebilir. Nitekim 1982 Anayasası'nda, çalışma ve girişim hürriyeti sosyal-ekonomik haklar ve ödevler bölümünde düzenlenmiştir. Bu bölümde, özel teşebbüs kurma serbestliğinin yanı sıra özel girişimcinin devlet tarafından desteklenmesi gerekliliği de vurgulanmıştır. Özellikle kamusal desteğin, ulusal ekonomik yapıyı bozmadan ve toplumsal ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak sağlanacağı ifade edilmektedir.

Teknokent ölçeğinde girişimcilerin yatırım, vergi, sermaye desteği gibi yollarla teşvik edilmesi, anayasada yer alan “özel girişimcilerin devletçe desteklenmesi” hükmüne uygunluk taşımaktadır. 1982 Anayasası’nda yer alan “mali ve ekonomik hükümler bölümü” teknokentlerin oluşum ve gelişimine anayasal dayanak sağlamaktadır. Bu bölümde, ekonomik kalkınma yoluyla sanayinin ülke genelinde yaygınlaştırılması ve istihdamın artırılması gibi iktisadi-sosyal amaçların planlı şekilde gerçekleştirilmesi devletin sorumluluğu olarak tanımlanmıştır (Gözler, 2018:206).

Anayasal dayanaklara oturan Ar-Ge’ye dayalı ekonomik hedefler ve bunun bir bölümü olarak girişimcilik Türkiye’nin birçok bölgesinde kurulan teknoloji geliştirme alanlarıyla uygulamaya geçirilmektedir. Bu bölgelerde sağlanan istihdam ve üretilen teknolojik ürünlerin yerel ve ulusal düzeyde oluşturacağı katkının anayasal hedeflerle desteklenen bilim ve teknoloji politikalarıyla uyumlu olduğu değerlendirilebilecektir.

3.2. Uluslararası Hukuk

Küreselleşmenin getirdiği en önemli sonuçlardan biri ekonomik hareketliliğin ülke sınırlarını aşan ulusötesi yönüdür. Ar-Ge çalışmaları boyutuyla bakıldığında teknokent ile ilgili mevzuatın ulusal ölçeği aşarak Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Avrupa Birliği (AB) mevzuatı ile uyumlu hale getirilmesi zorunlu olmaktadır. Nitekim bu örgütlenmelere üyeliği bulunan ülkeler ortak kredi, teşvik ve ticaret düzenlemelerine sahiptir.

Ar-Ge çalışmalarının bir diğer boyutunu, İkinci Dünya Savaşı sonrası yürürlük kazanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile uyum oluşturmaktadır. Uluslararası ticaret örgütünün alt yapısını oluşturan GATT Anlaşması, küresel ölçekte ticaretin önünü açarak ortak hükümler oluşturma amacına uygun olarak (ithalatta uygulanan vergileri kaldırmak gibi) yürürlüğe konulmuştur. Türkiye, 1953 yılında GATT’a imza koyarak, gümrük tarifelerinin indirilmesi veya gümrük vergisi alınmaması gibi ortak vergisel sınırlandırmalarına dahil olmuştur.

GATT’ı izleyen önemli ticaret düzenleyicilerinden biri olan DTÖ anlaşması, ticaretin yanı sıra hizmet, tarım ürünleri ve fikri mülkiyeti düzenlemektedir. Türkiye’nin 1995 yılında taraf olduğu DTÖ anlaşması kapsamında, Sübvansiyon ve Telafi Edici Önlemler, Ticaret Teknik Engeller, İthalat Lisanları ve Gümrük Kıymeti Anlaşmaları yer almaktadır. Bütünüyle bakıldığında neoliberal ekonomik bakış açısının ürünü olan DTÖ, küresel düzeyde kalkınma

kavramını büyümeyle bir arada ele almaktadır (Şenses, 2004:2).

Türkiye bilim ve teknoloji politikasının uluslararası hukuk yönünden temas noktalarından birini 1/95 sayılı Ortaklık Konsey Kararı (OKK) doğrultusunda 1996 yılında gerçekleşen Gümrük Birliği (GB) üyeliği oluşturmaktadır. Birlik, üye ülkeler arasında aynı gümrük bölgesi içerisinde mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımının yanı sıra tarife ve eşdeğer vergiden muafiyet koşullarının geçerli olması yoluyla üçüncü ülkelerle yapılan ithalatta aynı ticari politikanın uygulanmasını öngörmektedir (Temiz,2009:120). Teknolojik üretim bakımından, sanayi ve işlenmiş tarım ürünleri öne çıkmaktadır. AB ile müzakerelerin henüz sonuç vermemesi dolayısıyla AB üyesi olmayan Türkiye tek yönlü ve büyük ölçüde aleyhine ticaretin oluşmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Ar-Ge ve teknolojik ürün geliştirme yönüyle bakıldığında henüz yeterli etkileşim ve işbirliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Teknokent araştırmacılarının serbest dolaşımı ve karşılıklı bilgi paylaşımının yeterli düzeyde gerçekleşmemesi ek hukuksal düzenlemeleri gerektirmektedir.

Dünya Bankası (DB), bilim ve teknoloji politikaları ile ilişkili olarak önemli bir kaynak noktasıdır. Üye ülkelere, taahhütler doğrultusunda ve belirli sürelerle genellikle geri ödemesiz vadeli kredi imkânı sunan bir organizasyondur. DB destekleri; tarım, hayvancılık, endüstriye dayalı Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri girişimcilik kredilerinden oluşabilmektedir. Teknokentlerin Ar-Ge ve yeniliğe dayalı girişimci niteliği DB destek ve teşviklerine eklenmesini olanaklı hale getirmektedir. Kısmi DB desteği ile kurulan ODTÜ Tekmer önemli bir örnektir. Bu merkezin kazanımıyla, ODTÜ Teknokent'in kurulmasına zemin oluşturulmuştur.

3.3. Ticaret Kanunu ve Mali Mevzuat

Anayasa ile hukuki zemini oluşturulan teknokentler, uluslararası düzenlemelerin yanında Türk Ticaret Kanunu (TTK), Vergi Kanunları (Kurumlar ve Gelir Vergisi Kanunları gibi), Yüksek Öğretim Kanunu gibi çeşitli hukuk mevzuatıyla da ilişkili olarak işlev kazanmaktadır. Böylece teknokentlerin firma, çalışan, faaliyet gibi bileşenleri açısından çok yönlü hukuk düzenlemeleriyle bir arada ele alınması gerekmektedir.

Teknokent yönetici şirketinin anonim şirket niteliğinde olması, TTK ile doğrudan ilişki oluşmasının temel sebebidir (TTK, 2011). TTK'nin 329'uncu maddesinde yer alan "*sermayede belli bir hissesi olan bir veya birden fazla ortağın bulunması*" gerekliliği

teknokent yönetici şirket niteliğini de tanımlamaktadır. Öte yandan TTK'nın 330'uncu maddesinde özel kanunlar ile kurulan anonim şirketlerin, sadece özel hükümler bakımından kuruluş kanununa bağlı oldukları ifade edilmektedir. Dolayısıyla teknokent yönetici şirketi de 4691 sayılı kanunla kurulan anonim şirket özelliği taşıdığı için özel hükümler dışında TTK'ya bağlı olarak faaliyette bulunmak durumundadır. Teknokent yönetici şirket oluşumunda, bölgenin bulunduğu yerde yer alan bir üniversite veya ileri teknoloji enstitüsü ya da Ar-Ge merkezinin bulunma zorunluluğu özel kanunla kurulumun sonucudur. 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu kapsamında kurulan yönetici şirketin yanı sıra teknokent bünyesinde faaliyet yürüten girişimci temsilinin de büyük ölçüde şirket yapısında olması TTK ile bağlantıyı sağlamaktadır. Nitekim teknokentte merkezi ya da şubesi bulunan şirketler; kuruluş esasları, bölünme, birleşme, tasfiye gibi ticari bir işletmeyi ilgilendiren iş ve işlemlerini TTK ile uyum içinde gerçekleştirirler.

Vergi hukuku esas olarak kamusal ekonomik ilişkileri düzenleyerek devlet-mükellef dengesini kamu yararı önceliğiyle sağlar. Bu süreç devlet egemenliğinin mali alandaki görünümü olan vergilendirme ilkesine dayanır (Soydan, 2015:247). Teknokent ve benzeri Ar-Ge oluşumları, gerek örgütlenme yapıları ve gerekse de vergisel yükümlülükler yönüyle vergi hukuku ile ilişkilidir. Teknokent yapılanmasının üç temel bileşeni olan yönetici şirket, girişimci ve Ar-Ge personeli vergi mevzuatı ile düzenlenen çalışma ilişkilerine sahiptir. Nitekim, yönetici şirketin anonim şirket biçiminde kurulması bu yönetim organına kurumlar vergisi mükellefiyeti getirmektedir. Teknokentte faaliyette bulunan girişimcilerin (tam ve dar mükellef) faaliyetleri gelir ve kurumlar vergisi bakımından mali mevzuatla ilişkilidir. Teknokent çalışanları ise kazançları bakımından gelir vergisi mükellefiyeti altında faaliyet yürütür. Teknokent yapılanmasının yanı sıra, mal teslimi ve hizmet ifası gibi çalışmalar da mali mevzuatla düzenleme altına alınmıştır. Genel mali hukuk perspektifinden bakıldığında, kurumlar ve gelir vergisi başta olmak üzere katma değer vergisi, gümrük vergisi, damga vergisi ve emlak vergisi, teknokent faaliyetlerini düzenleyen başlıca mali mevzuat alanları olarak belirtilebilir (Tütmez, 2020:43).

3.4. Yükseköğretim Mevzuatı

Bilgi ve teknoloji üretiminin büyük bölümü üniversite ve ileri teknoloji enstitüsü bünyesinde ortaya konulmaktadır. Bilim insanı niteliği taşıyan araştırmacıların görev yaptıkları

kurumlarda döner sermaye faaliyetleri kapsamında ve fakülte laboratuvar alt yapısıyla yürüttükleri çalışmalar uygulamalı endüstriye katkı sağlamaktadır.

Teknokent yönüyle, yükseköğretim kurumlarında görev yapan öğretim elemanlarının şirket kurarak teknokent faaliyetlerine katılımı önemli bir düzeyi temsil etmektedir. Bu araştırmacıların çalışmaları özellikle yazılım ve tasarım etrafında şekillenmekte olup Yükseköğretim mevzuatı kapsamında kurumsal izinler, görevlendirmeler ve kamu teşvikleri yoluyla yaşama geçmektedir (YÖK, 1981)

Üniversitede görev yapan ve teknik bilgiye sahip durumdaki potansiyelin uygulamaya aktarılması, teknokent kurulum hedefiyle uyumludur. Yükseköğretim mevzuatında, üniversitelerde görev yapan öğretim üyesi ve araştırmacılar, 2547 sayılı Kanunun 39'uncu maddesi kapsamında yurt içinde ve yurt dışında geçici olarak görevlendirilebilmektedir. Mevcut görevlendirme yoluyla, faaliyetlerin ilgili üniversite yönetim kurulu onayıyla teknokent kapsamında gerçekleştirilmesi olanaklı olmaktadır. Benzer biçimde ilgili kurul izniyle akademisyenler, yürüttükleri çalışmaları ticarileştirerek teknokente şirket kurma hakkına sahiptir. Aynı zamanda, mevcut şirkete üye olma veya bir şirketin yönetiminde yer alma hakkı da mevzuatta yer almaktadır. Silikon Vadisi örneğine benzer biçimde lisansüstü öğrencilerin tez ve proje yoluyla teknokentlerde uygulamalı çalışmalar yapması son dönemde ülkemizde de sıkça karşılaşılan bir pratiktir.

3.5. Özel Teknokent Mevzuatı

Bilim ve teknolojiadaki hızlı değişim ve Ar-Ge çalışmalarının özgün niteliği, ilerlemeye dayalı teknolojilerin uygulamalı merkezleri olan teknokentlerin özel bir mevzuata sahip olması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu gereksinimden hareketle teknokent faaliyetlerini ve işleyişini düzenlemek üzere 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu (TGBK) 2001 yılında yürürlüğe girmiştir.

4691 sayılı Kanunla kanun koyucu kurumsal işbirliğini artırmayı, rekabete dayalı teknolojik üretimle kalite ve verimi yükseltmeyi hedeflemektedir (TGBK, 2001). Ulusal bilim ve teknoloji politikaları bakımından da; girişimcilik, ticarileştirme, istihdam ve yeni yatırım hedefleri ön plana alınmaktadır (Temiz Dinç, 2020: 123).

İlgili Kanun, firmaların kamusal olanaklardan yararlanarak teknolojik buluş gerçekleştirmesinin yanı sıra bölgesel kalkınmaya katkısı da sosyal bir hedef olarak ortaya

koymaktadır. Kanunun uygulanmasında düzenleme, koordinasyon ve kontrol yetkisi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na verilmiştir. Teknokent kanununda, Ar-Ge merkez veya enstitüleri, girişimci, yönetici şirket, akademik katkı, ürün ve personel tanımları da yapılarak bu merkez faaliyetlerine katılacak personelin asgari nitelikleri de kapsamlı olarak düzenlenmiştir. 4691 sayılı Kanun girişimcilere sağlanan vergisel teşvikleri de ayrıntılı olarak düzenlenmektedir. Bu teşvikler arasında; gelir ve kurumlar vergisi kazanç istisnası ile ücret istisnası yanında katma değer, damga, gümrük ve emlak vergisine yönelik istisna ve muafiyetler yer almaktadır. 3 Şubat 2021 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Daire Kanun ile TGBK'nın çerçevesi ulusal ve uluslar arası gelişmelere paralel olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliklerden biri kuluçka merkezlerinin teknokent yerleşkesi dışında da kurulabilmesine imkân tanınmasıdır. Süre ve tanımlamalarda da bazı değişikliklere gidilerek kanunun işlevinin artırılması amaçlanmaktadır

Teknokent özel kanununa ek olarak uygulamaları tanımlamak amacıyla Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği (TGBUY) 2016 yılında çıkarılmıştır. İlgili yönetmelikte; yerleşkenin belirlenmesi ve kuruluş süreci, yönetici şirket oluşumu, yetki ve yükümlülükler, kuluçka merkezleri, teknoloji transfer ofisler ve ilgili vergisel teşvikler düzenlenmiştir.

4. Kalkınma Planları Ekseninde Teknokentler

Ülkemizde 1963 yılından başlayan ve beş yıllık dönemleri kapsayacak şekilde hazırlanan on bir kalkınma planı düzenlenmiştir. Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal gelişimini hedefleyen kalkınma planları, koşul ve ihtiyaçlara bağlı olarak dönemsel öncelikleri önceleyerek oluşturulmaktadır. İktisadi ve sosyal gelişmenin birincil dinamiklerinden biri olarak kabul edilebilecek bilim ve teknolojiye dayalı Ar-Ge faaliyetlerine yönelik devlet politikalarının genel çerçevesini ortaya koyulmasında kalkınma planları gösterge olarak ele alınabilecektir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yedinci bölümünün "Araştırma" başlıklı kısmında, Türkiye'de teknoloji politikalarının seyrinin belirlenmesi ve işbirliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. Bu bölümde, bilimsel araştırma ve uygulamanın gelişimi ve teşvikinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla "Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurulu" nun oluşturulması gerekliliği ifade edilmiştir. Böylece araştırma faaliyetlerinin kurumsal bir zeminde yürütülmesinin önü açılmıştır. Ayrıca bu planda, araştırma personeli Ar-Ge faaliyetlerinin en

önemli bileşenlerinde biri olarak değerlendirilerek, yurt dışı eğitimleri gibi yollar ile nitelikli araştırmacı personelin desteklenmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (DPT, 1963).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ulusötesi Ar-Ge faaliyetlerinin üniversite ile sınırlı kalmadığı değerlendirilmiştir; işbirliği, eşgüdüm ve teşviğin yanı sıra bilimsel araştırma kapasitesine sahip nitelikli insan gücünü karşılamaya dönük planlama hedeflenmiştir. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Ar-Ge personelinin toplam nüfus içindeki oranının ülkemizde daha düşük olarak gerçekleştiği tespiti yer almaktadır (DPT, 1968). Bu planda yer verilen tespitlerden bir diğeri, ülkemizdeki Ar-Ge harcamalarının GSMH'ya oranının gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında daha düşük olduğu da belirtilmiştir. İkinci beş yıllık plan bütünüyle incelendiğinde, Ar-Ge işgücünün niteliksel ve niceliksel bakımından artırılması ve harcamalara ayrılan kaynakların payının yükseltilmesinin temel vurgular olarak öne çıktığı kaydedilebilecektir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının, yerli teknolojik ürün üretimini ekonomik gelişmenin esas bileşeni olarak öne çıkarması nedeniyle Ar-Ge faaliyetlerinin niteliksel değişimini hedeflediği görülmektedir (DPT, 1973). Bu ekseninde, üniversite ve araştırma merkezlerinin özel sektörle birlikte bütünsel çalışması ihtiyacı ortaya konulmaktadır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında teknoloji politikasının çerçevesi; sanayi, yatırım ve istihdamı kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Özellikle, teknolojik ürün üretimi yetersizliğinden yola çıkılarak, kendi teknolojisini üretebilen ve uluslararası rekabet edebilirliği olan sanayinin oluşturulması amacıyla teknolojik Ar-Ge merkezlerinin gelişimi hedeflenmiştir (DPT, 1979). Bu planda Ar-Ge çalışmalarına ayrılan bütçenin yetersizliğine vurgu yapılarak Ar-Ge harcamalarının artırılması zorunluluğunun altı çizilmektedir.

İzleyen Beşinci ve Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da, bütün üretim sektörlerinde (enerji, tarım, vd.) Ar-Ge faaliyetlerinin temel gelişme dinamiği olarak ele alındığı ve değişen koşullara uyum sağlayacak yeni teknolojilerin üretimi ve gelişiminin öncelendiği görülmektedir. Nitekim Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında, “bilgi teknolojisine” özel bir başlık altında yer verilmiştir (DPT, 1990). Bilgi teknolojisi kapsamında özellikle bilgisayar donanım ve yazılım sektörüne yoğunlaşılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca dünyadaki gelişimlere paralel olarak Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında, yeni çalışma başlıkları biyoteknoloji, enformasyon ve mikro elektronik teknoloji üretiminin teşviki ve önceliğinin altı çizilmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında “bilim ve teknoloji de atılım projesi” kapsamında

bilim ve teknolojiye yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesi temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla kamu ve özel sektörün teşvik edilmesinin yanı sıra AB, ABD ve Japonya başta olmak üzere uluslararası bilimsel ve teknolojik işbirliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. Bu Kalkınma Planını önceki planlardan farklılaştıran önemli yön, Ar-Ge faaliyetlerine yönelik hukuki ve kurumsal düzenlemeler ihtiyacının altını çizmesidir. Nitekim, üniversite personelinin Ar-Ge faaliyetlerine katılımını teşvik amacıyla YÖK mevzuatında değişiklik yapılması önerilmektedir (DPT, 1996).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, teknoloji geliştirme bölgelerinin oluşumuna yönelik kurumsal zeminin oluşturulacağı ilk kez ifade edilmiştir. Bilim ve teknoloji üretimi bakımından Ar-Ge harcamalarının artırılması, gereksinimleri karşılayacak araştırmacı personelin yetiştirilmesi bu planda da öne çıkmaktadır. Ayrıca, üniversite-sanayi işbirliği ekseninde yapılacak hukuki düzenlemelerin, Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan şirketleri de kapsamına alması gerekliliğine dikkat çekilmektedir (DPT, 2001).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, doğrudan teknokentlere yönelik düzenlemelere yer verilmesi bakımından önemli görünmektedir. Planda öncelikli olarak teknokentlerin altyapı çalışmalarının tamamlanması ihtiyacı ön plana çıkarılmıştır. Bu ekseninde, bir teknokent bileşeni olarak “Teknoloji Transfer Ofislerinin” kurulmasının altı çizilmiştir. Bu planda genel olarak özel sektörün Ar-Ge faaliyetlerine yöneliminin teşvik edildiği, özellikle teknokent gibi araştırma merkezleri bünyesinde nanoteknoloji, biyoteknoloji, savunma ve uzay teknolojileri gibi alanlarda çalışmalar yürütmenin bir ülke ihtiyacı olduğu vurgusu yapılmaktadır (DPT, 2007).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, dünyadaki ticari ürün yaratma dalgasına paralel olarak “öncelikli teknoloji alanlarında ticarileştirme programı” kapsamının planlamanın içine dahil etmekte ve teknokentlere öncelikli alanlar tanımıyla işlev yüklemektedir. Plan, üniversite ve endüstri işbirliğine dayalı Ar-Ge faaliyetlerinin, teknokent tabanlı bilim ve teknoloji üretiminin koşulu olarak öncelenmektedir (KB, 2013). Bu yönüyle onuncu kalkınma planı, üniversite ve teknoloji enstitülerinin teknokent çalışmalarına doğrudan katılımını makro hedef olarak ifade etmesiyle öne çıkmaktadır.

Bilim ve teknoloji üretimini merkezine alan güncel On Birinci Kalkınma Planında; lisans ve lisansüstü araştırmacı personelin Ar-Ge çalışmalarında yer almalarını sağlamak üzere destekler ön plana çıkarılmaktadır (CSBK, 2019). Planda, Ar-Ge çalışmalarının başat

aktörlerinden olan üniversitelerin proje tabanlı araştırma altyapılarının gelişimine yönelik kamusal desteklerin sağlanması ihtiyacı yer almaktadır. Teknokente yer alan firmaları açısından bakıldığında, özel Ar-Ge teşvik sisteminin kurulmasının yanı sıra “Teknopark Teknoloji Ticarileştirme Programının” hayata geçirileceğinin ifade edilmiş olması bir yenilik taşımaktadır. Böylece, teknokent firmalarının danışmanlık, pazarlama ve stratejik ortaklık faaliyetlerinin bir bünye içerisine alınmasının hedeflendiği görülmektedir. Teknokentlere sağlanan sermaye desteği, muafiyet ve istisna gibi mali katkıların performans odaklı uygulanması dünyayla rekabetçi bir perspektifin oluşturulması zorunluluğunun sonucudur. Staj ve burs niteliğindeki destekler de bu plan içinde ayrıca öne çıkarılmakta ve dinamik-nitelikli genç personel katkısına dikkat çekilmektedir.

5. Sonuçlar ve Değerlendirme

Teknokent-hukuk ilişkisinin kalkınma planları ve mevzuat çerçevesinde ele alındığı bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Bilim ve teknoloji, hukuk politikalarının ve mevzuatın yeni bir başlığı durumundadır. Dünyadaki dijitalleşme ve sınır aşan bilgi teknolojilerine bağlı olarak birçok gelişmiş ülke gibi Türkiye de mevzuatında düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Ar-Ge’ye dayalı hukuksal mevzuat; Anayasa öncelikli olmak üzere, Ticaret, Vergi ve Yükseköğretim Kanunları ve diğer birçok hukuki metinle ilgilidir.

2. Bilim ve teknoloji üretiminin önemli merkezlerinden biri olan teknokentlerin yapılanma, işleyiş ve teşvik sistemleri bakımından yüksek kalitede teknolojik bilgi ve ürün yaratımına dönük olarak hukuksal sınırlar içerisine alındığı görülmektedir. Devletin temel bakışı, esnek politikalar üzerinden teşvik ve kaynak yaratmaya odaklanmıştır. Bu hedeften hareketle, teknokentleri düzenlemek üzere 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu hayata geçirilmiştir. Ulusal ve uluslar arası dinamiklere bağlı olarak güncellenen kanun, üniversite-endüstri işbirliğini makro hedefler doğrultusunda yaşama geçirmeye çalışan önemli bir düzenlemedir.

3. İkinci Dünya Paylaşım Savaşını takiben bilim ve teknolojinin küresel ölçekte uluslararası hukuki dayanaklara ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Ulus devletlerin uluslararası şirketler ve diğer devletlerle kurdukları ticari ilişkileri düzenleyen tahkim, bu süreçte oluşmuş önemli bir uluslararası yöntemdir. Tahkimin yanı sıra gümrük rejimleri, ticaret politikaları ve diğer

ekonomik düzenlemeler teknokentlerde geliştirilen ürünlerin değerlendirilmesi, patenti ve ticareti yönleriyle önem kazanmaktadır. Öte yandan teknolojiye dayalı üretim ve satışın uluslararası niteliği, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok devletin yeni mali hukuk düzenlemeleri yoluyla süreci denetlemeleri ihtiyacını öne çıkarmaktadır. Teknokentlerde –sınırlı uygulamaya rağmen- KDV istisnası ve özel teşvikler bu yönde atılmış adımlardır.

4. Teknokent araştırmacılarının serbest dolaşımı ve karşılıklı bilgi paylaşımının yeterli düzeyde gerçekleşmemesi ek hukuksal düzenlemelerin yanı sıra uygulamada ülkeler arası güven ve işbirliği ile (know-how paylaşımı) sağlanabilecektir. AB ile müzakerelerde, Endüstri 4.0 kapsamındaki öncelikli alanların eş güdümünün sağlanması ve bunun hukuksal-mali dayanaklarının oluşturulması bir ihtiyaç durumundadır.

5. Ülkemizde uygulamaya koyulan Kalkınma Planları niteliksel personel katkısını ve Ar-Ge harcamalarına ayrılan payın artırılmasını öncelikli hedef olarak ortaya koymaktadır. Öte yandan, gelişme sürecine bakıldığında gerek personel ve gerekse de fon düzeyi bakımından OECD ülkelerinin oldukça altında gerçekleşme olduğu kaydedilmektedir.

6. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı teknokentlerin hukuksal zemine oturtulması ihtiyacını öneren ilk plan durumundadır. İzleyen dokuzuncu planda Teknoloji Transfer Ofisleri gibi oluşumların zemini ortaya konulmaktadır. Teknokentlerin bir bilim ve teknoloji merkezi olarak tüm yönleriyle ülke ihtiyaçlarına ve politikalarına yerleştirilmesi Onuncu Kalkınma Planındaki düzenlemelerin sonucudur. On Birinci Kalkınma Planı ticarileştirmeyi ön plana alarak teknokent-piyasa bağlantısını bir politik tercihin sonucu olarak ortaya koymaktadır.

7. Ülkemizi de önemli ölçüde etkileyen küresel bilgi ve askeri teknoloji rekabetinin yarattığı düzey, önümüzdeki yıllarda uzay ve havacılık teknolojisi başta olmak üzere Endüstri 4.0 başlıklarının teknokentlerin temel motivasyonunu oluşturacağı öngörülebilecektir. Covid-19 süreci ve yetersizlikler düşünüldüğünde biyoteknoloji sektörünün öncelikli payının yükselmesi beklenebilir. Bu aşamada belirtilen alanların kalkınma planları ve hukuksal mevzuat yönüyle de (sağlık etiği, uzay hukuku gibi) ele alınma ihtiyacı söz konusudur.

8. Teknokent bağlantı noktası, bir yönüyle üniversite-endüstri bağlantısını maddi (parasal) ilişkiler üzerinden de tanımlamaktadır. Öğretim elemanlarının şirket kurması ve kamu kaynaklarının özel sektör gereksinimleri için kullanımı gibi başlıkların kontrolsüz ticarileşmeye mesafe koyularak ve etik çerçeveye gözetilerek düzenlenmesi gerekliliği bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, A. (2014). *Teknoloji Serbest Bölgesi'nde Uygulanan İstisna, Muafiyet ve Destekler*. 1. Basım, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Anayasa (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, *Resmi Gazete*: 09.11.1982-17863(Mükerrer).
- Ateş, L. (2017). *Yatırım Vergi Teşvik Politikasının Hukuki Çerçevesi*. 1. Basım, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Bayraktutan, Y., Bıdırdı, H. (2015). Türkiye'de Teknolojiye Dair Politika Perspektifi ve Kalkınma Planları. *Kocaeli Üniversitesi SBD*, 29, 37-55.
- Bayzin, S., Şengür, M. (2019). Üniversite Sanayi İşbirliğinde Teknoparkların Rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 299-313.
- Cansız, M. (2017). *2023'e Doğru Türkiye Teknoparkları*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı, Yayın No:2972.
- Cansız, M., Özbaylanlı, B. (2017). Teknoparkların Ar-Ge ve Yenilik Fikirlerine Katkıları. *Verimlilik Dergisi*, 3, 125-166.
- CSBK (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2019). *On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)*. Ankara.
- Dursun, G.D., Akan, N. (2018). Teknokentlerde Girişimcilere Sağlanan Yararlar Vergisel Boyutta İncelenmesi ve Bir Uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*, Ocak-Şubat, 41-54.
- DPT. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara.
- DPT. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, Ankara.
- DPT. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, Ankara.
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara.
- DPT. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, Ankara.
- DPT. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara.
- DPT. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, Ankara.
- DPT. (2006). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)*, Ankara.
- Gilchrist, A. (2016). *Industry 4.0: The Industrial Internet of Things*, 1. Basım, New York: Apress.

- Gözler, K. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. 1. Basım, Bursa:Ekin Yayıncılık.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2013). *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)*, Ankara.
- Mavilia, R., Ferrara, M., Lamperti, F. (2014). *The Impact of Technopoles and Science Parks on the Regional and Local Innovation Systems*. In book: *Design a Pattern of Sustainable Growth*, ed. Daniele Schiliro. Asers Publishing, Print ISBN: 978-606-93490-5-2.
- McClellan, J.E., Dorn, H. (2015). *Science and Technology in World History: An Introduction*, 3. Basım, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- ODTÜ. (2020). *Teknokent, Rakamlarla Dünyadaki Teknokentler*. Ankara: Odtü Teknokent. <http://odtuteknokent.com.tr> (Erişim tarihi: 12 Şubat 2020).
- Pascual, D.G., Daponte, P., Kumar, U. (2019). *Handbook of Industry 4.0 and Smart Systems*, 1. Basım, Boca Raton: CRC Press.
- Soydan, B. (2015). *Türk Vergi Hukukunda Vergi İncelemesi*. 1. Basım, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- STB (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı). (2020). *Ar-Ge Teşvikleri Genel Müdürlüğü, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri*, <https://www.sanayi.gov.tr/assets>
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi? *ERC Working Paper in Economic*, 04/09, 1-28.
- TGBK (2001). 4691 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, *Resmi Gazete*: 06.07.2001- 24454.
- Temiz, D. (2009). Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu? *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 115-138.
- Temiz Dinç, D. (2020). 1980 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Teknoloji Politikaları ve Türkiye Açısından Teknolojik Gelişme Göstergeleri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 28, 119-136.
- Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2021). *Resmi Gazete*:03.02.2021-31384
- TGBUY. (2016). Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği, *Resmi Gazete*: 10.08.2016-29797.
- TTK, (2011). Türk Ticaret Kanunu, *Resmi Gazete*:14.02.2011-27846

Tütmez, S. (2020). *Vergi Hukuku Yönüyle Teknokent Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi*. YL Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

UNIDO. (2016). *Industry 4.0*. United Nations Industrial Development Organization Panel Discussion. Vienna: United Nations.

YÖK. (1981). 2547 Yükseköğretim Kanunu, *Resmi Gazete*: 06.11.1981 – 17506.

Yücel, İ.H. (2006). *Türkiye’de Bilim Teknoloji Politikaları ve İktisadi Gelişmenin Yönü*. DPT Yayın No: 2690, Ankara.

KÜRESEL ÜRETİM VE TEDARİK ZİNCİRLERİNDE DENETİM SORUNLARI VE MODERN KÖLELİK UYGULAMALARI

Turgut ÇILGIN*

Öz:

Küresel üretim ve tedarik zincirleri, sermayenin, küreselleşmeyle birlikte sınır tanımayan uluslararası gücünün göstergesidir. Teknolojik gelişmeler ile beraber neo-liberal politikaların etkisiyle, küresel üretim ve tedarik zincirleri ana üretim şekli haline geldiler. Küresel sermaye için en önemli amaç maliyetleri olabildiğince düşürmek ve ürün arzını artırarak maksimum kâra ulaşmaktır. Sermaye için maliyetlerin düşürülebileceği ana kalem olarak çalışanların ücretleri görülmektedir. Bu da çalışanlar üzerine sistematik uygulamaların planlanması anlamına gelmektedir. Bir taraftan sermaye en iyi çalışma performans ve en ucuz maliyet gayesi ile hareket ederken, diğer taraftan çalışanların maddi ve manevi anlamda kayıplar yaşamaları büyük bir paradoks haline gelmektedir. Bu çalışmada küresel üretim ve tedarik zincirlerindeki denetimlerde yaşanan sorunları ve bu denetim eksikliklerine bağlı olarak varlığını sürdüren modern köleliğin boyutlarını görebilmek amacıyla, literatür taraması yöntemi ile konu ile ilgili yayınlar incelenmiştir. Araştırma neticesinde, küresel üretim ve tedarik zincirlerinde denetim sorunlarının yaşandığına ve modern köleliğe dair bulgulara rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Tedarik Zinciri, Çalışma Koşulları, Modern Kölelik, Denetim Sorunları

Jel Kodları: L14, M16, J81, J47, M42

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD, Kocaeli Türkiye, 205221021@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1629-9759

Makale gönderim tarihi: 09.06.2021

Makale kabul tarihi: 15.08.2021

Künye Bilgisi: Çılgin, T. (2021), “Küresel Üretim ve Tedarik Zincirlerinde Denetim Sorunları ve Modern Kölelik Uygulamaları”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 174-211.

Control Problems and Modern Slavement Practices in Global Production and Supply Chains

Abstract

Global production and supply chains are an indicator of the international power of capital, which knows no borders with globalization. Global production and supply chains have become the main mode of production under the influence of neo-liberal policies along with technological developments. The most important goal for global capital is to reduce costs as much as possible and to reach maximum profit by increasing the product supply. The wages of employees are seen as the main item where costs can be reduced for capital. This means planning systematic applications on employees. On the one hand, capital acts with the aim of the best working performance and the cheapest cost, on the other hand, the material and moral losses of the employees become a great paradox. In this study, in order to see the problems experienced in the inspections in global production and supply chains and the dimensions of modern slavery that continues due to these inspection deficiencies, the literature review method and the publications related to the subject were examined. As a result of the research, it has been found that there are control problems in global production and supply chains and findings about modern slavery.

Keywords: Global Supply Chain, Working Conditions, Modern Slavery, Audit Issues
Jel Codes: L14, M16, J81, J47, M42

1. Giriş

Taylorist-Fordist üretim mantığının daha ileri ve daha şiddetli bir boyutu olan yalın üretim sistemlerine, 70'li yıllardan itibaren geçiş ile beraber, gelişen teknolojinin de sağladığı faydalar eşliğinde, üretim küresel bir boyuta taşınmıştır. Artık sermaye için bütün dünya tedarikçi yelpazesinde olup, bu durum tedarikçiler arasında da bir rekabet ortamının gelişmesine zemin oluşturmuştur. Bu yeni oluşan küresel ekonomik arenada, küresel sermayeyi temsil eden büyük şirketler, kendi aralarında rekabet ederlerken, bu rekabet aynı zamanda mensubu buldukları ülkelerin de rekabetini ifade etmektedir. Bununla beraber alt seviyede tedarikçiler arasında da bir rekabet doğmuştur. Yine küresel çaptaki büyük şirketlerin rekabetine benzer bir şekilde, daha küçük çapta ki tedarikçiler arasındaki rekabet de mensubu buldukları ülkelerin rekabetine dönüşmüş vaziyettedir.

Bu rekabetin ana amacı, daha az maliyetle, daha fazla mal üretmek ve artı değer noktasında en yüksek kârlılığa ulaşabilmektir. Bu artı değer ve kârlılık hedefi doğrultusunda, çalışanların yani işgücünün maliyetlerinin minimize edilmesi, sanayi devriminden itibaren sermayenin üzerinde kafa yorduğu en önemli konudur. İşgücü maliyetlerini düşürülebilme için, çeşitli psikolojik ve sosyolojik yöntemler kullanarak, öncelikle işgücünü metalaştırıp, daha sonra onun hem kol gücüne hem de entelektüel sorgulama gücüne sahip olarak, zaman içerisinde tamamen değersizleştirip kontrol altına almak gibi kapitalist yöntemlerle hareket eden sermaye, bu amacına gün geçtikçe daha büyük bir hızla ulaşmaktadır. Sermaye, bu gayeye dair nitel ve nicel prensipleri, profesyonelce sistematize edilmiş bir takım çalışma metodlarının içerisine monte ederek, gelebilecek olumsuz reaksiyonları da bertaraf etmenin bilincinde olarak temkinli hareket etmektedir.

Küresel çapta üretim daima artmakta, buna bağlı olarak ticaret artmakta, tüketim artmakta ve kârlılık artmaktadır. Ama bu kârlılık ve buna bağlı olarak sermaye birikimi sadece belli bir azınlık tarafından ele geçirilmekte, gelir eşitsizliği ve sermaye dağılımı eşitsizliği gün geçtikçe artmaktadır. Bunun sonucu olarak, insanlar düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli sanayi bölgelerine doğru göç etmekte ve bu göç sonucunda modern köleliğe ulaşan gayri insani durumlarla karşılaşmaktadır. Gelir adaletsizliğinin ürettiği yoksulluk sonucu doğan göç ile beraber, işgücü arzının kontrolsüz ve talebe göre aşırı fazla olması nedeniyle işsiz havuzu büyümekte ve bu havuzun büyümesi sermaye için ucuz işçilik anlamına gelmektedir. Kapitalist küresel ekonominin ana lokomotifleri olan küresel üretim ve tedarik zincirlerinin

çalışanları, bu kısır döngü neticesinde işgücünün aleyhine oluşan bu şartlarda, düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmakta ve sosyal devlet tarafından sağlanan güvencelere ulaşmakta gittikçe daha fazla mahrumiyet yaşamaktadır. Dünyanın farklı ülkelerinde, çok farklı ücret ve sosyal hak sistemleri uygulayan küresel sermaye, bu şekildeki ülkeler arası eşitsizliklerle beraber, aynı ülke içerisinde de farklı bölgelerde farklı uygulamalar yaparak, eşitsizliği en küçük topluluk birimlerine kadar yansıtmaktadır. Bununla beraber, tüm bu olumsuzluklar gözler önünde cereyan ederken, küresel sermayenin devletlerin bütçelerinden de büyük olan ekonomik gücü karşısında, resmi otoritelerden ve uluslararası ticaret ve üretimi kontrol etmekle sorumlu kuruluşlardan ise sadece tavsiye niteliğinde cılız sesler çıkmaktadır.

Bu çalışmada, küresel bir sosyoekonomik problemler zincirine dönüşen, küresel üretim ve tedarik zincirlerinin, dünyanın farklı bölgelerinde yer alan üretim tesislerindeki denetimlerde, yaşanan sorunları ve usulsüzlükleri görebilmek ve bu denetim eksikliklerine bağlı olarak varlığını sürdüren modern köleliğe dair kanıtlara ulaşabilmek amacıyla, mevcut literatür taranarak incelenmiştir. Zihinlerde küresel üretim ve tedarik zincirlerinin yapısı ile ilgili kavramsal bir temelin oluşması adına sırasıyla, etkin işletme ve çevik üretim/şirket kavramları, yalın üretim ve esneklik kavramları, küresel üretim ve tedarik zinciri kavramı hakkında temel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu kavramsal zemin üzerinden hareketle, küresel üretim ve tedarik zincirlerinin denetim sorunları ve modern kölelik konuları ele alınmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Etkin İşletme ve Çevik Üretim/Şirket

Bulduğumuz çağda etkin işletme kavramı, işletmenin örgütsel ve çevresel yapısını, küreselleşmenin değişen dinamiklerine adapte edebilen ve aynı zamanda da küresel gerekliliklerde ki bu değişimlerle ortaya çıkan problemlere, inovatif sürdürülebilir çözümler üretebilen işletmeleri tanımlamaktadır (Sarlak, 2011:1). Bu işletmeler müşteri taleplerinin değişen profiline göre, üretim sistemlerini ve tedarikçilerle olan ilişkiler ağını, esnek bir biçimde yapılandırmaktadır. Şirketlerin, maliyetleri düşük düzeyde tutarak aynı zamanda kaliteyi ve üretim miktarını artırabilmeleri için bu şekilde hareket etmeleri tasarlanmıştır. Rekabetçi kapitalist bir dünyada, işletmeler başarılarını sürdürmek istiyorlarsa, kendilerini

yeniden keşfetmeleri ve inovatif bir sürdürülebilirlik dinamiklerini kazanmaları gerekmektedir (McAdam, 2001: 1). Üretimde süreç iyileştirme tek aşamalı ve bir defalık bir politika değildir. İnovatif sürdürülebilirliğe sahip bir şekilde, planlamak, yapmak, kontrol etmek ve sonuçlandırmak şeklindeki eylem döngüsüdür. Üretim proseslerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi sürecinde, her ana procesten sonra bir değerlendirme ve her destekleyici procesta bir iyileştirme amaçlanmaktadır. Bu, kademeli ve kontrollü bir iyileştirme sürecidir. Sürekli ve hızlı bir şekilde küreselleşen bir ortamda, üstünlüğü veya avantajlı konumu devam ettirebilmenin yolu, kendini sürekli olarak yeniden keşfeden, küresel standartlara adapte olabilmiş bir üretim ve organizasyon yapısına ulaşmaktır (Sethi, vd. 1998). Hesapta olmayan değişimlerin yaşanabildiği küreselleşen bir çevrede faaliyetlerini yürütmeye çalışan işletmelerin zamanı geçmiş ve çağ dışı kalmış yönetim ve üretim metotları ile başarılı olmaları çok zordur. İşletmeler başarılı olabilmek için çevrelerinde meydana gelen dönüşümleri dikkatle takip etmeli ve yorumlamalıdır. Şirketler değişim ve dönüşümlere karşı gerekli reaksiyonları tam zamanında gösterebilmek için, içinde buldukları iş çevresine, müşterilere ve tedarikçi zincirine bakış açılarını güncelleyebilmeli ve içinde bulunulan dönemin gereklerine göre hareket edebilmelidir (Zhang, vd. 2001: 773-774).

Amerikan imalat endüstrisi, 70'li yılların sonlarına doğru durgunluk ve gerileme dönemine girerek, küresel rekabet üstünlüğünü kaybetmeye başlayınca, Amerikan kongresi Savunma Bakanlığı'nı görevlendirerek bu konuda bir şeyler yapılması için talimat vermiştir. Savunma Bakanlığı'nın talebi üzerine Leigh Üniversitesi bünyesinde bulunan Iacocca Enstitüsü, 1991 yılında "21st Century Manufacturing Enterprise Strategy /21. Yüzyıl Üretim Stratejisi" isimli bir rapor hazırlayarak, ilk defa bu raporda "çevik üretim/şirket" kavramını ifade etmiştir (Sipper, Bulfin, 1998: 53).

Çevik üretim/şirket, konjoktürel dönüşümler gerektiğinde bu değişime kolaylıkla adapte olabilen bir organizasyonu ifade etmektedir. Çevik üretim şirketleri, değişim ve dönüşüm zamanlarında diğer işletmeler ile olan ilişkileri, operasyonları ve problemleri, hızlıca yeniden revize ederek, sürekli değişim halinde ki çevreye uyum sağlamak adına, bu değişim pratiğini sürdürülebilir ve inovatif bir şirket kültürü haline getirmektedir. Çevik üretim ve yönetim yaklaşımı, uzun vadeli stratejiler belirleme yeteneğine sahip olarak, işletmenin ve üretimin bütün proses ve birimlerini ayrıntılı olarak ele almaktadır (Hormozi, 2001; 132).

Günümüzde üretimin çevresi, eski üretim çevresine göre köklü farklılıklara sahiptir. Gelişen enformasyon ve bilgi teknolojileri, şirketlerin hem şirketler arası hem de müşterileri ile

entegrasyonunu büyük oranda değiştirmiştir. Bilgi merkezli bu sistemlerin internet imkânlarını da kullanması, işletmeler için sınırsız fırsatları ortaya çıkarmaktadır. Küresel rekabetin yoğunluğu ve hızı, tüketici isteklerinin de çok daha özel hale gelmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yeni gelişen bu ortamda tüketiciler istedikleri ürünlerin kendilerine özel olmasını, zaman kaybetmeden derhal kendisine ulaştırılmasını talep etmektedir (Gunasekaran, 2001: 11).

2.2. Yalın Üretim ve Esneklik

Endüstri sahasında yalın üretim, basit anlatımla, kaynakların israf edilmeden etkili kullanımını ve üretim sürecinden zaman ve enerji kaybına neden olan gereksiz her şeyin ve her aşamanın çıkarılması anlamına gelir. Buna, bir nevi sadeleştirme ve bu yolla maliyetlerden mümkün olan en fazla tasarrufu elde etmek veya kâr maksimizasyonu da denebilir. Yalın üretimin başarısı için temel şart, organizasyonel anlamda da yalınlaşmaktır. Yalın organizasyonlarda, üretimdeki fazlalık prosesler üretim sürecinden çıkartılır. Kalan proseslerin iş akışlarına ise süreklilik ve hız kazandırılır. Yalınlaştırılmış yapı içerisindeki çalışma takımları, birbirleriyle çapraz etkileşim sağlayacak şekilde organize edilerek, birbirlerinin sorumluluklarının paylaşılması sağlanır. Bu, işletmenin, sorumluluk paylaşımına, çalışanları da dahil etmesi anlamına gelmektedir (Baykasoğlu, Dereli, 2001: 132). Ya da başka bir ifadeyle, yönetimin tüm sorumluluğu çalışanlara yükleme taktiği de diyebiliriz.

Yalın üretim sisteminin en önemli özelliklerinden olan, siparişten, üretim aşamalarına ve tedarikçilere kadar uzanan enformasyon teknolojisi sayesinde oluşan bilgi akışı ve enformasyon ağı, verimliliği büyük ölçüde artırmaktadır. Teknolojinin iletişimi kısaltması ve hızlandırması nedeniyle, ürün üzerinde henüz üretim aşamasındayken gerekli iyileştirmeler yapılabilmekte ve hatalara izin verilmemektedir. Böylece sistem maksimum verimlilik ve sıfır hata hedefine doğru son derece dinamik bir halde sürdürülebilmektedir. Herhangi bir malın üretiminden diğer bir malın üretimine çok az bir sürede geçilebilmesini sağlayan, üretim süresini kısaltan, çok çeşitli ürünler için ayarlanabilen mikroelektronik donanımlı makinaların otomasyonu, sisteme büyük bir esneklik katmaktadır (Ansal, 1996: 16).

Yalın üretim sistemi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya'da geliştirilmiştir. Japonya, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan sosyoekonomik şartların etkisiyle, Fordist üretim sisteminin dezavantajlarını yeniden ele alarak, bu dezavantajlı noktaları avantaja çevirerek,

ürün çeşitlerini artıran, ürün kalitesini yükselten, üretimi düşük maliyetle gerçekleştiren ve sıfır hataya odaklı bir üretim sistemi olan “Yalın Üretim” sistemini geliştirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, galibiyetin de verdiği güçle, büyük bir kaynak ve pazar evrenine sahip olan Amerika Birleşik Devletleri ve batılı ülkeler, yalın üretim sisteminin küresel üretime olan etkisiyle gelişen küresel piyasa şartlarını iyi analiz ederek, yalın üretim sistemini zaman kaybetmeden benimsemişlerdir (Correa, 2001: 5; Sayer, 1986).

Japonların “Toyota Üretim Modeli” olarak geliştirdikleri bu yeni Post-Fordist yalın üretim modeli, gösterdiği muazzam performans sayesinde sermayenin dikkatini çekerek tüm dünya genelinde kabul görmüştür. Sonraları yalın üretim olarak isimlendirilen bu üretim modeli, Fordist seri üretimin israfa yol açan yönlerine göre çok tasarruflu olması ve her şeyi daha az kullanması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Yalın üretimin her prosesindeki performans Fordist kitlesel üretimin performansının yaklaşık iki katına çıktığı için, yalın üretim sistemi kısa sürede dünya genelinde tercih edilmiştir (Womack, vd. 1990).

Yalın üretim sisteminin büyük bir uyum içerisinde ve başarıyla çalışmasının nedeni esneklikler ile beraber, toplam kalite kontrol, kalite kontrol çemberleri ve tam zamanında üretim gibi yöntemlerin birbirini tamamlayan özellikler taşımasıdır. Bu yöntemleri kısaca tanımlamak gerekirse; (Ansal, 1996: 14; Tomaney, 1990; Dicle, 1995:150; Tanış, 1994:100).

- 1- Toplam Kalite Kontrol: Fordist sistemde üretim ile kalite kontrolünün birbirinden kopuk bir şekilde işlemesi, üretimde fireyi ve israfı artırmaktadır. Bu noktada, yalın üretim sisteminin en önemli araçlarından biri olan “Toplam Kalite Kontrol” yöntemi/sistemi ile hatalı üretimi ortaya çıkmadan önlemek, sıfır hata odaklı bir üretim gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu sistemde, işçiler ürünün kalitesinin denetiminden de sorumlu olmaktadır. Bir işçinin yaptığı üretimin kalitesi, hem üretim anında aynı işçi tarafından, hem de üretim bandının bir sonraki kısmının işçisi tarafından kontrol edilmektedir. Bu kalite kontrol döngüsü, zincirleme bir şekilde nihai mamül ürünün pazara sunulmasına kadar tüm aşamalarda devam etmektedir. Üretim hataları henüz kaynağında ortadan kaldırılmaktadır. İşçiler hem üretim işçisi hem de kalite kontrol işçisi ve hem de teknik bakım işçisi olarak üretim aşamasının bütünüyle sorumlu tutulmaktadır.
- 2- Kalite Kontrol Çemberleri: Verimliliğin artırılması, üretim ve denetleme maliyetlerinin azaltılması, üretim teçhizatının ve yerinin bakımı, korunması ve dizaynı gibi işyerine dair sorunların tartışılıp çözümler bulunması amacıyla gönüllülük esasına dayalı ve üretim kısmında çalışan işçilerin katıldıkları toplantılardır. Kalite kontrol çemberleri yoluyla

işçinin beden gücünün yanı sıra bilgi, beceri, tecrübe ve zihinsel gücünden de faydalanılması amaçlanmaktadır. Bunun yanında, işçiye işletmenin bir parçası olduğu duygusunun aşılması ile işyerine bağlılığının ve sadakatinin artırılması hedeflenmektedir.

- 3- Tam Zamanında Üretim (JIT): Bu yöntemde, hammaddelerin, yarı mamüllerin ve ara parçaların, üretim bandına gerekli oldukları miktarda ve zamanda ulaştırılması esastır. Bu yolla zaman kayıpları önlenmesi için üretim hızı artmakta, ana stoklama ve depolama sorunu ortadan kalkmakta, maddi/finansal sermayenin atıllığı önlenmekte ve iş istasyonları arasındaki tampon stoklarının da kalkması nedeniyle üretim maliyetlerinin önemli ölçüde düşmesi sağlanmaktadır.
- 4- Sipariş/Talebe Dayalı Üretim: Ürünlerin müşteriler tarafından gelen sipariş/talep üzerine, talep edilen zamanda ve miktarda üretilmesi bu yöntemin ana hedefidir. Talep/sipariş gelmeden üretimde bulunulmaz. Böylece talep ve arz dengesi korunmuş olmaktadır.

İşyerlerinde, beceri ve uzmanlık isteyen işler, az sayıda ki vasıflı “çekirdek” işçiler tarafından, esnek uzmanlaşma kast edilerek yaptırılmaktadır. Bu durum, söylenildiği gibi esnek uzmanlaşma dolayısıyla işgücüne zanaat ve vasıf kazandırmakla beraber, daha ziyade işgücünün iş yoğunluğunun kişi başına düşen miktarını artırarak, çekirdek işgücü adına yoğun bir emek sömürsüne yol açmaktadır. Uzman esneklik, iddia edildiği gibi işgücünün vasıfsızlaşmasının önlenmesi ve tekrar vasıf kazandırılması yerine, işçilerin küçük taşeron işletmelerce güvencesizliğe itilmesine ve sömürülmesine neden olmaktadır. Bununla beraber, sermaye, taşeronlaşma sayesinde hiçbir sosyal güvenceye sahip olmayan vasıfsız “çevre” işçilerin, küçük iş yerlerinde kolayca işe alınıp atılmalarına göz yumarak, piyasadaki talep dalgalanmalarına karşı korunmak için esneklik kazanmaktadır. Çekirdek işgücü, tam zamanlı çalışma, sağlık sigortası, ücretli izin gibi sosyal haklar ile beraber iş güvencesi, eğitim, şirket içinde yükselme gibi avantajlar elde ederken, taşeron şirketlerdeki çevre işgücü ve yarım zamanlı veya sözleşmeli çalışanlar bu avantajlardan mahrum kalmaktadır (Kenny, Florida, 1993: 68; Sayer, 1989: 17; Ansal, 1996: 17). Sermaye, ulusal çalışma ve çevre mevzuatlarında yer alan ve kendilerini zarara uğratabilecek riskli konuları, yasal sorumlulukları ve istihdam yükümlülüklerini, taşeronluk yoluyla tedarikçilere yükleyerek, işgücüne karşı sorumluluklarından kaçınmaktadır. Bu durum sermaye adına esneklikten doğan bir avantaj iken, işgücü açısından taşeron güvencesizliğinde ve sömürsünde bir çalışma hayatı anlamına

gelmektedir (Le Baron, vd. 2017: 962). Bununla beraber, işçiler için çalışma saatlerinin uzamasına, işlerinin daha çok yoğunlaşmasına neden olan Japon yalın üretim sistemi ve onun esneklikleri, sermaye adına birçok kazanımlara yol açsa da, işçilerin sosyo-ekonomik koşulları göz önüne alındığında işgücü açısından olumlu bir görünüm sergilememektedir. Bu sistemde büyük şirketlerin dışarıya iş vermeleri taşeronlaşmayı artırarak sermaye açısından verimliliği ve kârı artırırken, işgücü açısından parçalanmayı ve güvencesizliği doğurmuştur.

Esneklikler sermaye tarafından şu şekillerde uygulanmaktadır; (Ansal, 1996:5).

- 1- Sayısal Esneklik: İşletmelerin kullanacakları işgücü miktarını ve niteliğini belirleyebilme serbestisini yani işçiyi istediği gibi işten çıkarma yetkisini ele geçirmesini ifade etmektedir.
- 2- Zamansal Esneklik: Vardiyalı çalışma, telafi edici çalışma, yoğunlaştırılmış iş haftası, part-time çalışma sürelerinin esnetilmesi, günlük ve haftalık çalışma, azami çalışma sürelerinin yumuşatılarak ve daha uzun bir zaman dilimine yayılması, işe başlama ve paydos saatlerinin esnetilmesi biçimlerinde, çalışma zamanının piyasa şartlarının değişken durumlarına göre, işletmenin menfaatleri doğrultusunda kullanabilme serbestisidir.
- 3- Fonksiyonel Esneklik: İşgücünün iş tanımlamalarının değişen metotlara, şartlara ve iş yüküne bağlı olarak sermayenin kâr hedefleri doğrultusunda değiştirilebilmesi, çalışanların değişik alanlarda çalıştırılabilmesinin sağlanmasıdır.
- 4- Ücret Esnekliği: İşletmelerin ücretleri işgücü piyasasına ve piyasa ekonomisi şartlarına göre istediği şekilde ayarlayabilmesinin önünü açmaktadır. Bu yolla genelde sermayenin işçi ücretlerini minimum seviyelerde tutması sağlanmaktadır.
- 5- Uzaklaştırma Stratejisi: Üretimin bölünerek, işletme dışındaki taşeron olarak adlandırılan işyerlerinde yapılmasıdır.

Esnekliklerin uygulandığı işyerinde, iş gücü istenildiği gibi sömürülmekte, işçileri asgari ücretle uzun saatler boyunca çalıştırmak genelleşmektedir. Yoğun tempolu ve uzun saatler çalışılan, böylesi yalın üretim mantığına ve onun işgücüne yönelik esnekliklerine dayalı iş ortamlarında, işgücü adına bedensel ve ruhsal sağlık sorunları ortaya çıkmakta ve ölümlerle neticelenebilmektedir. Özellikle işyeri sendikacılığının yapıldığı yerlerde, sendikalar sadece merkezdeki çekirdek işgücünün haklarını savunmakta ve taşeron üretim yerlerinde çalışan çevre işgücünün haklarının savunulmasına, sendika kurmalarına dahi müsaade etmemektedir. Bunun nedeni çekirdek işgücünün sahip olduğu iş güvencesinin, bir anlamda çevre işgücüne

uygulanan esnekliklerin ve kuralsızlaştırmaların üzerine inşa edilmiş olmasıdır (Berggren, 1993:29; Deutschmann, Weber, 1987:3; Itoh, 1992: 205; Deutschmann, 1988: 227; Altmann, 1992: 31; Akt. Ansal, 1996).

2.3. Küresel Üretim ve Tedarik Zincirleri

Küresel üretim zinciri kavramı, “Küresel Değer Zinciri/Global Commodity Chain” şeklinde ilk olarak Hopkins ve Wallerstein tarafından 1986 yılında kullanılmıştır. Bu tanımlamada işçilik ve üretim süreçleri ağı olarak tanımlanan kavram, bir ürün veya malın üretimi ve tüketicilere ulaştırılması hedefi doğrultusunda, küresel anlamda kümelenmiş kuruluşları, ev üretim atölyelerini ve küçük işletmeleri de kapsayan üretim ağlarını ifade etmektedir. Bu ağlar yerleşerek ve sosyal yapıyla bütünleşerek buldukları toplumlarda sosyal hayata adapte olabilmekte, sosyal hayatı şekillendirebilmektedir (Gereffi, Korzeniewicz, 1994: 2).

Küresel rekabet, ürün ve piyasa sirkülasyonu ve teknolojik değişim gibi hızla değişen ekonomik koşullar nedeniyle, firmalar, geçmişten gelen mevcut rutin ve seri üretime dayalı iş ve organizasyon yapılarını değiştirmek ve yeni organizasyonel yapı kalıplarını kabul ederek, tedarikçiler ve alt yüklenicilerle yeni ilişkiler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Şirketler, hızlı piyasa akışı ve piyasanın sürpriz belirsizlikleri karşısında değişen yeni ekonomik koşullar nedeniyle, piyasa operasyonlarının yapısını, “endüstriyel bölgeler”, “ortak girişimler”, “stratejik ittifaklar” veya diğer “şirketler arası işbirlikleri” şeklinde, küresel üretim ve tedarik ağlarına katılma yoluna gitmişlerdir (Vallas, 1999: 77).

Küresel üretim ve tedarik zinciri sisteminde maliyetlerin mümkün olduğunca düşürülmesi için en çok kullanılan sistem, sürekli iyileştirmeyi ve sürekli öğrenmeyi esas alan Japon “Kaizen” yöntemidir. Bir yalın üretim tekniği olan Kaizen yöntemi, toplam kalite yönetimini esasına dayanır. Üretim proseslerini ve bu proseslerin maliyetlerinin inovatif bir şekilde iyileştirilmesini amaçlayan Kaizen prensipleri gereği, ürün daha tasarım aşamasındayken, maliyetlerinin azaltılması hedeflenmektedir. Bununla beraber, üretilen mal ve hizmetlerin tasarımından, satış sonrası hizmetlere kadar tüm süreçlerinin maliyetlerinin yönetilmesi esas gayedir. Bu yöntemde, en önemli azaltılması gereken maliyet olarak, işgücü maliyetleri ön planda yer almaktadır (Özkan ve Aksoylu, 2002; 49; Gereffi, vd. 1994: 75).

Mal ve hizmetlerin tek bir fabrika veya imalathanede, tek bir üretim süreci içerisinde üretilmediği günümüzde, üretim, küresel boyutta karmaşık bir mal ve hizmet üretim zincirinin

kurulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu tarz küresel üretim zincirleri, Neo-liberal ekonomik politikaların başlangıcından başlayıp, günümüze kadar gelen süreçte ana üretim biçimi haline gelmiştir (Özğurlu, 2009: 123). Bu şekilde ki bir uluslararası küresel üretim, sermayenin aynı zamanda hem üretim tesislerine sahip olmasını, hem de tedarik ve taşeronluk ilişkilerini kontrol etmesini gerektirmektedir. Günümüzde küresel çok uluslu sermaye, başka ülkelerdeki üretim tesislerine direkt sahip olarak veya taşeronluk ve alt işveren gibi tedarik zinciri ilişkileriyle üretim sürecini kontrol etmekte ve yürütmektedir. Ancak tedarik zincirlerinin uzunluğu ve genişliği arttıkça yönetilmesi daha da zorlaşmaktadır (Şenkal, 2021: 374-376; Mosley, 2017: 5).

Küresel üretim, bazı çevrelerce, uluslararası rekabetten dolayı üretim ve çalışma standartlarının düşürülmesini teşvik ettiği için, endişe verici bir gelişme olarak görülürken, bazı çevreler tarafından da, daha fazla verimlilik ve daha fazla ekonomik büyüme olarak görülerek olumlu karşılanmaktadır. Küresel şirketlerin, çalışanların ücret ve sosyal haklarının sağlanması noktasında olumlu etkiye sahip olmaları, ilk bakışta beklenen bir durumdur. Mesela, küresel şirketler yatırım yaptıkları ülkelere çalışma hayatına veya ücretlere dair, özellikle vasıflı kalifiye işgücü açısından iyi uygulamalar da getirebilmektedir. Bir ülkedeki, teknik ve ekonomik fırsatların keşfedilerek ortaya çıkarılması ve o ülkede katma değer yaratılması yönünde tetikleyici etkileri de olabilmektedir. Bu şekildeki küresel üretim zinciri tarzının, daha kaliteli mal ve hizmetlerin tedarik edilmesine ve küresel ticari entegrasyona neden olarak, yerel anlamda uzmanlaşmanın artmasına neden olduğuna da inanılmaktadır. Küresel üretim ve tedarik zinciri tarzının, bazı alanlarda refahı arttıracığı düşünülse de, bu sistemin kazançları yanında, kayıplara da neden olduğu kabul edilen bir gerçektir (Şenkal, 2021: 374; Henderson, vd. 2002: 441). Hiçbir kârlılık, verimlilik veya büyüme oranının, insan yaşamının onurlu ve insana yakışır bir şekilde sürdürülmesine imkân verecek çalışma şartlarının ve ücretlerinin düzenlenmesinden daha önemli olmadığı da başka bir gerçektir.

3. Küresel Üretim ve Tedarik Zincirlerinde Çalışma İlişkileri ve Yaşanan Sorunlar

1980'li yıllardan itibaren, tüm dünya genelinde yürürlüğe konulan, neo-liberal politikaların etkisiyle, kuralsızlaştırmanın devletlerce benimsenerek politikaların bu yönde belirlenmeye başlaması ile birlikte, üretim, yatırım ve ticaret üzerindeki devlet denetimi ve kontrolü

zayıflamış, büyük firmaların üretim aşamaları, yasal boşlukların bulunduğu ve işçilik maliyetlerinin çok düşük olduğu az gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Artık üretim şekli, sermaye tarafından kurulu buldukları ülkede kendileri üretmek yerine, kuralsızlaştırılmış ve esnekleştirmelerin uygulanabildiği ülkelerin tedarikçi firmalarına, çok daha düşük maliyetlerle ürettirmek yönünde değişmiştir.

Çok uluslu küresel şirketler için alt sözleşme yapan taşeron ve diğer küçük yerel şirketler de işin içine katıldığında günümüzde yaklaşık 450.000.000 kişi küresel üretim ve tedarik zincirlerinde istihdam edilmektedir. Bununla beraber, dünyadaki en zengin % 1'lik kesimin servetinin, dünya toplam nüfusunun % 50'sinden daha fazla olduğu da akıllarda tutulması gereken bir diğer gerçektir (Kippenberg, 2020; Hardoon, 2017: 3; Şenkal, 2021).

Gelişmiş ülkelerin küresel boyuttaki devasa şirketleri, kendileri gibi diğer ülkelerin küresel şirketleriyle veya kendi ülkelerinde ki diğer büyük şirketlerle emsal düzeyde ticari ilişkiler kurmaktadır. Bu büyük küresel şirketler, hammadde, ara mal veya bitmiş ürünler sebebiyle dünyanın çeşitli yerlerinde ve çeşitli üretim aşamalarında, çok sayıda alt üretici ile alt sözleşmeler yapmaktadırlar. Fabrikalarını daha az gelişmiş ülkelere taşıyarak, yeni ekonomik düzene adapte olmaktadır. Kullandıkları stratejileri ve yapıları yeniden şekillendirerek, iç hiyerarşilerini küçültme, işgücü piyasalarına ve diğer sabit maliyetlere bağımlılıklarını azaltma yolunu seçmişlerdir. Sermaye, yatırımlarından en kısa sürede geri dönüş ve kazanç sağlamak için, ürün ve süreç inovasyonunun hızlı ve dinamik bir hale gelmesine dair uygulamalara girişmiş ve kapitalizmin daha çok hızlanmasına ve güçlenmesine neden olmuştur (Gee, vd., 1996: 24-31).

Şirketler sermayelerini arttırmanın daha esnek yollarına yöneldikçe, işin yapısını, işgücü piyasalarını ve istihdam ilişkilerini yeniden dizayn etmişlerdir. Çekirdek çalışan ve çevresel çalışanlar arasında keskin bir sınır çekmişlerdir. Çekirdek çalışanlar, gerekli görülen stratejik görevlerde çalışırken, çevresel çalışanlar olarak adlandırılan kol kuvvetine dayalı çalışanlar, daha az stratejik unsurlar olarak görülerek gözden çıkartılmıştır. Kol ve beden gücüne dayalı olarak çalışan bu işgücünün üstlendiği roller, daha küçük boyuttaki uydu firmalara, alt yüklenicilere ve taşeronlara verilmiştir. Çevresel çalışanlar, en iyi ihtimalle ana şirketin alt yüklenicileri olan uydu şirketlerde maaş bordrosuna tabi olarak çalışsalar bile, işgücü piyasalarına erişim, iş güvenliği ve işlerinde özerklik gibi standart istihdam ilişkisinin temel faydalarından faydalanamamaktadır (Vallas, 1999: 91).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki küresel üretim zincirlerinde, kısa süreli kullanıma

sahip emek yoğun ürünlerin üretimi için, maliyetin düşürülmesi ve en kısa zamanda en çok üretimin gerçekleştirilmesi gibi baskılar, çalışanların maddi ve sosyal haklarının, şirketlerce ihlal edilmesi için zemin oluşturmaktadır.

Üretim zincirlerinde, küreselleşme ile beraber, dış kaynak kullanımının serbestleşmesi ve buna bağlı olarak işgücü rekabet ortamının kızışması sonucu, toplu sözleşmelerde sermaye lehine ve işgücünün aleyhine bir durum oluşmuştur. Bu durum aynı zamanda işgücünün pozisyonunu zayıflatmış ve işçi ile işveren arasındaki diyalog ve istişare kurumlarını da güçsüzleştirmiştir. Çalışma koşulları ve ücretler noktasında, çalışanların sermayeye karşı telafisi mümkün olmayan tavizler vermek zorunda kalması gerekmiştir (Flecker, 2009: 256). Küresel çok uluslu şirketler, emeğin sömürsünü artırmak için, coğrafi olarak dağılmış bir alt üretim sistemini tasarlamış ve bu sistemi büyük bir doyumsuzlukla yürütmektedir (Selwyn, 2014: 141).

Büyük tedarik zinciri tipi üretimlerde, taşeron şirketler, ana şirketten iş alabilmek için kıyasıya yarışmaktadır. Bu durumda alınan işin parça fiyatı gittikçe düşmek zorunda kalmaktadır. Düşen bu fiyat üzerinden üretim yapabilmek için alt işverenler, çalışanların ücretlerinde ve sosyal haklarında kesintiye gitmeyi tercih etmek durumunda kalmaktadır. Üst işveren olan küresel şirketlerin söylemlerinde, her ne kadar da işgücüne dair iyi uygulamalardan bahsedilse de, taşeron ve alt işveren düzeyinde durum hiç de böyle değildir. Günümüzde, küresel üretim zincirlerinde, istikrarsız, güvencesiz ve sömürücü bir çalışma ortamı ve sistemi, işgücü üzerinde baskısını gün geçtikçe artırmaktadır. Kayıt dışı çalışanlardan, göçmenlerden, güvencesiz çocuk ve kadın çalışanlardan ve işsizlerden oluşan alternatif küresel işgücü (işsiz) havuzu, sermayenin bu baskısını besleyen ve perçinleyen en önemli dayanak ve kaynaktır. Küresel üretim zincirlerinde, neo-liberal politikaların etkin bir yansıması olarak, geçici işçi çalıştırılması, genel bir uygulama haline dönüşmüştür (Şenkal, 2021: 376; Phillips, 2017: 434; Barientos, 2013:1062).

Ekonomik faaliyetler gün geçtikçe daha fazla küreselleştikçe, neo-liberal politikaların benimsenmesinden kaynaklanan kuralsızlaştırmalar nedeniyle işgücünün ulusal anlamda devletlerce korunması ihtimali ortadan kalkmaya başlamıştır. Küresel sermaye, tedarik zincirini genişletmek için, işçi hakları ve çevre kurallarını ihlal edebilecekleri, sınırlamaları aşabilecekleri ülkeler aramaktadır. Bazı devletler, bu sebeple, yatırım yapacak küresel sermaye için işçi ve çevre standartlarını esnetirler. Sermayenin kuralsızlıklarına göz yumarlar. Büyük uluslararası sermayenin, dünya genelinde ülkelerin parlamentolarında temsilci milletvekilleri bulunmaktadır. Bu parlamenterler, küresel sermayenin aleyhinde olabilecek

yasa ve düzenlemeleri engellemek için ve sermayenin lehine olabilecek kazanımlar elde etmek için siyasi lobi faaliyetleri yürütürler (Waddington, 1999: 2; Phillips, 2017: 441-442).

Klasik Fordist seri üretim sisteminin yerel, müstakil ve klasik üretim yapısının, neo-liberal dönemle beraber parçalanması ve küresel çapta dağılması sonucu ortaya çıkan olumsuz sosyoekonomik problemler dikkatlerden kaçmamalıdır. Küresel tedarik ve üretim zincirlerinde, taşeron işçilerinin güvencesiz ve kuralsız bir şekilde çalışmalarının önlenmesi adına, sendikal platformların daha çok inisiyatif almaları beklenmektedir. Çünkü, bu ortamda çalışanların sosyal hakları noktasında savunuculuk görevini üstlenecek temel yapı, sendikal örgütlenmelerdir İşgücü piyasasında ki düzenlemelerin, işçilerin aleyhine olan uygulamalara yol açması nedeniyle, sendikaların küresel işgücünün güvence altında çalışabilmesinin savunucuları olma pozisyonunu daha aktif kullanmaları beklenirken, bu sadece planlama ve söylem aşamasında kalmaktadır. Küresel sendikacılık, çalışma standartlarının çalışan lehine korunması anlamında sorumluluk üstlenme anlayışından çok uzaktır. Çalışma hayatını düzenlemesi beklenen prensip ve kuralları resmi anlamda sadece duyurmakla yetinen Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), daha çok IMF ve Dünya Bankası gibi güçlü kurumların önceliklerine riayet etmek zorunda kaldığı için, asli görevi olan çalışanların haklarını savunma ve koruma görevini tam olarak yerine getirememektedir (Şenkal, 2017: 57).

Günümüzde, artık çalışanların hakları da dâhil olmak üzere, üretimin kurallarını devletler değil, küresel sermaye belirlemektedir. Ancak bununla beraber devletler küresel ekonomi içerisinde sermayeye karşı en önemli denge unsuru olmaya devam etmektedir. Bir taraftan sermayenin gücü altında etkisiz kaldığı düşünülse de, toplum ile sermaye arasında dengeyi sağlayacak tek mekanizma devletlerdir. Bazı devletlerde, bu dengeyi sağlamak adına sermaye karşısında direnç gösteren yönetimler olduğu görülmektedir (Şenkal, 2021: 376; Phillips, 2017: 442). Ancak küresel sermayenin ekonomik gücü devletlerle boy ölçüşecek, hatta devletleri etkisi altına alacak güce ve düzeye erişmiştir. Mesela, 2020 yılında, Amerikan perakende devi Walmart'ın yıllık cirosu 524 milyar dolar olarak gerçekleşirken, gelişmiş bir İskandinav ülkesi olan Norveç'in aynı yıl GSYH'si, Walmart'ın 139 milyar dolar altında, yaklaşık 385 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir (Investing, 2021; Ticaret Bakanlığı, 2021: 6). Bunlarla beraber, küresel üretim ve tedarik zincirlerinde çalışanların haklarının korunması noktasında hem özel sektör, hem ulusal kamu otoriteleri ve hem de uluslararası kuruluşların birlikte hareket ederek, uluslararası ve sektörler arası bir konsensus sağlamaları gerekir. Ancak, neo-liberal dönemin kuralsızlaştırmalarının artarak devam etmesi düşünüldüğünde, bu

uzlaşmanın söylemde var olduğu ama gerçek hayata yansımadağı görülmektedir.

3.1. Küresel Üretim ve Tedarik Zincirlerinde Çalışma Koşullarının Denetimi Sorunu

Küresel üretim ve tedarik zincirlerinin genişlemesi ve giderek küçük üretim yerlerine doğru parçalanması sonucu oluşan, küçük üretim tesislerinde ve bununla beraber sözleşmesiz kayıt dışı daha alt üretim imalathanelerinde, kayıt dışı istihdam ile beraber gayri insani çalışma koşulları alabildiğine yaygınlaşmıştır (Hammer, 2015: 10). Küreselleşme sonucunda, tedarik zincirlerinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru yayılması ile beraber, bu üretim merkezlerinde çalışma standartlarındaki olumsuzluklar ve sorunlar gündeme gelmiştir. Çocuk işçilerin çalıştırılması, iş sağlığı ve güvenliğine riayet edilmeyerek işçilerin hayatlarının risk altında olması, çalışma saatlerinin uluslararası normlardan çok yüksek seviyelerde olması ve işgücü ücretlerinin açlık sınırlarına varan düzeyde düşüklüğü, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yer alan tedarik zincirlerinin üretim sahalarında büyük sorunların yaşanmasına yol açmaktadır. Bu tür gayri insani durumların yaşanıyor olması skandal olmaktan öte aslında insanlık adına çok utanç verici bir durumdur.

Küresel sermayeye ait büyük üretim ve perakende markaları, dağınık ve ayrıntılı bir küresel üretim ağından binlerce küresel tedarikçiden ara mal veya bitmiş ürün temin etmektedir. Küresel üretim ve perakende şirketleri, az gelişmiş ülkelerde ki tedarik zincirlerini, esnekliği en üst düzeye çıkarmak ve üretimle ilgili maliyetleri ve yükümlülükleri sürekli olarak azaltmak için tercih etmektedir. Küresel sermaye, özellikle perakende sektöründe, boyut ve pazar gücü olarak büyüdükçe, birçok sektörde sözleşme süreleri, geri dönüş süreleri ve marjlar noktasında oluşan olumsuzluklardan veya kâr oranı beklentilerindeki doyumsuzluklarından dolayı, tedarikçi ve taşeronlara doğru aşırı baskı uygulamaktadır. Bu baskılara mukabil, taşeron ve tedarikçiler de, malları en ucuza ve en kısa sürede üretebilmek ve küresel şirket ile çalışmaya devam edebilmek için, çalışanlar üzerine olabildiğince sert bir şekilde baskı uygulayarak, işgücünü köleleştirme seviyesinde sosyoekonomik haksızlıklara maruz bırakmaktadır (Le Baron, Lister. 2015:1). Ticari faaliyetlerini, bu tedarik zincirlerinde yer alan fabrika ve üretim tesislerine dayalı olarak yürüten küresel markalar ile beraber, bu markaların hisse senetlerine yatırım yapan küresel sigorta şirketlerinin varlığı meselenin diğer vahim yönüne işaret etmektedir (Bales, 2002: 10).

Çok uluslu küresel şirketler, bu sorunların gündeme gelmesi ile tedarikçilerinin uluslararası çalışma ve çevre normlarına uyumu için çeşitli denetleme mekanizmaları geliştirmişlerdir. Bu denetlemeler, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının veya özel denetleme kuruluşlarının, küresel tedarik zinciri fabrikalarındaki işçi haklarını ve kötü çalışma koşullarını takip etmeleri için bir yöntem olarak görülmüştür. Denetleme mekanizması ile asıl olması gereken amaç; denetimler sonucu ortaya çıkan uluslararası normlara uygunsuzlukların, çalışanlar ve tüketiciler lehine, öncelikle küresel çok uluslu şirketlere ve sonrasında ise bunların tedarikçilerine baskı yapılarak iyileştirilmesini sağlamak olmalıdır. Ancak, bu denetimlerin ve denetleme standartlarının oluşturulması ile aslında devletlerin ve sendikaların müdahalelerinin engellenmesi gayesinin güdüldüğü, işçilerin haklarının korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi maksadıyla oluşturulmadığı ve küresel sermayenin yasal sorumluluklarını yerine getirdiği algısının oluşturularak, kurumsal itibarlarının zarar görmesinin engellenmeye çalışıldığı yönünde kanıtlar bulunmaktadır (Locke, Romis, 2007: 54).

Küresel sermayenin, küresel üretim ve tedarik zincirlerindeki çalışma ve çevre koşullarını denetleyen denetim kuruluşlarının/şirketlerinin, bu denetimleri sağlıklı ve objektif bir şekilde yapabilmeleri, onların bağımsız bir şekilde hareket edebilmelerine bağlıdır. Ancak, özel denetim kuruluşları tarafsız davranamazlar/davranmamaktadırlar. Çünkü, bu denetim kuruluşları, kâr amacı güden firmalardır. Kapitalist sistemin doğası gereği, denetledikleri büyük firmalar, aynı zamanda kazanç sağladıkları müşterileridir. Bu nedenle, denetlemelerde müşterilerini memnun edecek sonuçlar elde etmeye gayret etmeleri gerekmektedir. Özel denetim firmalarının 2017 itibarıyla 50 milyar dolarlık bir piyasa olduğu tahmin edilmektedir. Denetleyicilere günlük 500-1500 dolar ücret ödenmektedir. Bu yüksek ücretlerin, gayri kanuni ve gayri insani sorunları ortaya çıkarmaktan ziyade, küresel sermayenin çıkarlarına uygun ve çıkarlarına zarar vermeyecek bir şekilde denetleme ve sonuçlarının oluşturulması amacıyla ödendiği düşünülmektedir (Le Baron, vd. 2017: 964-965).

Büyük küresel üretim şirketleri, deniz ürünleri, hayvansal ürünler, tarım ürünleri, ucuz giyim, elektronik ve diğer malları üretmek için, şirket merkezlerinden uzak, düşük ücretli ülkelere yönelmektedir. Böyle olunca, bu denizaşırı üretimin tedarik zincirinde, üretimin yapıldığı uzak coğrafyalardaki taşeron fabrikaların ve üretim tesislerinin, işgücünün çalışma şartları ve sosyo-ekonomik hakları gibi hususlarda denetimleri hayati bir öneme sahiptir. Ancak, üretim fabrikalarının dünya çapında dev markaların ürünlerini ürettikleri ve milyarlarca dolarlık bir cironun döndüğü sektörde, denetimler sağlıklı bir şekilde yapılamamaktadır. Denetim

sonucunda, siparişlerde milyonlarca dolar kaybetmek istemeyen tedarikçi fabrika yöneticileri, denetçileri bazen aldatarak, bazen de rüşvet yolu ile denetçilerin olumsuz şartları görmezden gelmeleri sağlanmaktadır. Bir denetçi geleceği zaman önceden haber alan fabrika yöneticileri, bütün olumsuzlukları ustalıklı kamufle ederek denetçileri yanıltabilmektedir. Ayrıca, denetimi gerçekleştiren denetmenler de işlerini zaten sağlıklı yapmamakta, hızlı ve yüzeysel denetimlerle gerçeklerin üzerinin örtülmesine neden olmaktadır. Bununla beraber, resmi sözleşme yapılan alt taşeron işin büyük bir kısmını, tamamen kayıt dışı, sözleşme dışı ve kontrolsüz bir şekilde daha alt küçük imalathanelere ürettirebilmektedir. Bu durumda tamamen denetim dışı kalan üretim yerlerinde işgücüne yönelik sömürü tam anlamıyla kölelik şartlarına ulaşmaktadır (Clifford, Greenhouse, 2013).

Özel denetim kuruluşlarınca yapılan denetimlerde, denetleyiciler fabrikalarda yer alan kilitli odaları, bölümleri veya bir odadaki dolapları açtıracak yetki ve güce sahip olmadıkları için, denetlemeler sadece taşeron firmanın yöneticisinin istediği yerlerin denetlenmesi şeklinde yüzeysel bir şekilde neticelenmektedir. Ayrıca, denetleme yapanların, fabrikada yaşananlar hakkında gerçek bilgileri toplayabilmeleri için, işçilerle konuşmaları da gerekmektedir. Ancak, denetleyicilerin sahip oldukları yetki ve gücün cıvıllığı veya kasıtlı olarak usulsüzlüğü görmemezlikten gelmeleri ihtimali gibi nedenler, işçilere gerçekleri anlatmaları için herhangi bir güvence vermediğinden, taşeronla sıkıntı yaşamamak, işlerini hatta canlarını kaybetmemek için, işyerindeki problemleri ve aykırılıkları denetleyicilere söyleyememektedir. Bu durum, yapılan denetlemelerin ne derece ciddiye alınması veya alınmaması gerektiği hususunda çok dikkat çekici bir göstergedir (Hammer, 2015: 28-29).

Büyük küresel perakende şirketleri, tedarik zincirlerinin yalnızca kısmi bölümlerini yüzeysel olarak denetlemekte ve tedarik zincirlerinin işgücünün kötüye kullanımının gerçekleştiği bölümlerini atlayarak olası usulsüzlüklere ve kölelik uygulamalarına göz yummaktadır. Denetim mekanizması, tedarik zincirlerindeki işgücü ve çevre sorunlarını adaletsiz bir şekilde ele almaktadır. Yapılan denetimler şeffaflıktan çok uzaktır; gerçek sonuçları gizli kalmakta ve kamuoyuna yansıtılmamaktadır. Bu yüzeysel ve göstermelik denetimler, tedarikçilerin işgücü üzerindeki uygulamalarının daha da kötüleşmesine yol açmaktadır. Bununla beraber, uygunsuzlukların denetimler yoluyla meşrulaştırılması çabası da olayın diğer vahim yönüdür. Denetimde yaşanan bu sıkıntıların meşrulaşması ve yaygınlaşmasında, neo-liberal dönemin devleti etkisizleştiren kuralsızlaştırıcı etkileri başat rol oynamaktadır. Devletin denetim rolünü de özel sermayeye bırakması bu alanda ki işgücü ve çevreye dair kuralsızlaştırmaları besleyen

ve büyüten en önemli etkidir (Le Baron, Lister, 2015).

Küresel sermaye, tedarik zincirlerindeki denetimin gerçekçi olmayışından dolayı oluşan olumsuz imajı bertaraf etmek ve daha hızlı bir şekilde kamuoyunda aklanmak için, sosyal sorumluluk kapsamında bazı sivil toplum örgütleri ile de ortak çalışmalara girişmişlerdir. Sivil toplum kuruluşlarının yapılan sosyal denetimlerin kapsamının ve denetim standartlarının dar çerçeveli ve yetersiz oluşu nedeniyle, sadece ürün merkezli bir denetime yol açması, denetimlerin tedarik zincirlerindeki çalışanların sorunlarını ve çevre sorunlarını tespit edememesine yol açmaktadır. Denetim standartlarının yer aldığı klavuzlar, mesela, fabrika sahiplerinin sorumlu olmamak için geçici sözleşmeli işçi çalıştırarak sorumluluklarını devretmeleri veya sorumluluklardan kaçmaları gibi iş gücünün gizli problemlerini görecektir bir şekilde ayrıntılı ve teknik çerçevede şekillendirilmemektedir. Denetimler, küresel markalara şeffaf ve hesap veren bir şirket görüntüsü vermek için gayret etmekte, aslında dikkatleri dağıtarak başka yönlere saptırmakta ve işyerinin en zarar verici uygulamalarının hasıraltı edilmesini sağlamaktadır. Küresel bir düzenleyici mekanizma gücü olması gereken denetimler, ne yazık ki sermayenin hegemonyasını pekiştirerek, usulsüzlüklerin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir (Le Baron, Lister, 2015).

Yapılan araştırmalar, denetim faaliyetlerinin, iş gücü ve çevre sorunlarını tespit etme ve çözme noktasında başarısız olduğunu göstermektedir. Denetim sistemleri, oluşturulması, geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi aşamalarında, sermayenin baskın ve orantısız etkisi altındadır. Sermaye, üretimde oluşan zafiyetleri meşrulaştırmak için ve uluslararası kamuoyuna hesap verme yükümlülüğünden sıyrılmak için, bu zayıf denetim sistemlerini kullanmaktadır. Bu denetimlerin aslında, mevcut problemleri çözmek yerine örtbas etmek için tasarlandığına dair çok ciddi iddialar mevcuttur (Le Baron, vd., 2017: 961).

3.2. Modern Kölelik

İnsanlık tarihi boyunca varlığını sürdüren kölelik, günümüz şartlarında farklı görünümlere bürünse de, klasik tanımına göre değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Klasik anlamda köleliğin ana tanımlayıcı özelliği, başka bir insanın kontrol ve boyunduruğu altında şiddete maruz kalarak özgürlüğünden yoksun bırakılmış olmaktır. Bu tanımlanan boyunduruğun ve esaretin sürdürülmesini sağlayan ana araç şiddet ve güç kullanımıdır. Kölelik, günümüze gelene kadar yasal yöntemlerle yasaklanmaya çalışılsa da, çerçevesini daha da genişleterek farklı

görünümleriyle varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Güler, 2015: 24). Kölelik, yasal olarak engelleme çabaları paralelinde, özellikle, insan ticareti, zorla çalıştırma ve borç esareti gibi alanlarda varlığını güçlenerek devam ettirmektedir.

İnsan ticareti, insanların üzerinden kazanç elde etmek amacıyla, buldukları yerden değişik başka yerlere götürülmeleri ve emek sömürsünde kullanılmak amacıyla sürdürülen faaliyetler bütünüdür. Bu anlamda, organ kaçakçılığı, cinsel sömürü amaçlı kadın ve çocuk kaçakçılığı ve modern kölelik türleri insan ticareti kapsamında incelenmesi gereken yasa dışı olgulardır. Kaçırma, tehdit, şiddet, dolandırıcılık, gücün kötüye kullanımı, borç ve alacak nedeniyle bireyi esaret altına almak gibi birçok yöntem insan ticaretinin araç ve yöntemleridir. Zorla çalıştırma ise, bireylerin pasaportlarına el konularak ve yetkililere ihbar etme tehdidi ile özgürlüğü gasp edilerek, şiddet uygulanarak veya sürekli borçlandırılarak, özgür iradesi dışında çalıştırılması olarak tanımlanmaktadır. (Güler, 2015: 25).

Borçlanma, hem modern köleliğin zemininde yatan ana neden hem de modern kölelik ile beraber artarak devam eden bir sonuçtur. Sosyoekonomik sorunlar ve ihtiyaçların yarattığı zorunluluklar ile ödeyemeyecekleri miktarlarda borç yükümlülükleri altına giren, sonrasında çoğunlukla bu borçların ödenememesi durumunda, ebeveynlerce borçların karşılığında çaresizce kız çocuklarını insan ticareti ve fuhuş sektörüne teslim etmek zorunda kalınmaktadır. Kız çocuklarının borçlanma karşılığı seks işçisi olarak satılması şeklindeki modern kölelik yaygın olarak görülmektedir. Yasadışıları denetlemek ve önlemek ile sorumlu olan resmi otoriteler, buna göz yummanın yanı sıra, rant elde edebilmek için, bu gayrimeşruluğun sürdürülebilir olmasına yönelik gayretler içerisinde. Kast sisteminin hakim olduğu coğrafyalarda modern kölelik ağırlıklı olarak borç esareti şeklinde sürdürülmektedir. Bu bölgelerde dar ve yetersiz arazileri işleme hakkı verilen aileler, araziyi işleyebilmek adına sürekli borçlandırılmaktadır. Bu borcu ödeyemeyen aileler ise borçlanmaya devam etmekte ve bu döngü devam ettiği için kronikleşmiş bir modern kölelik yaşanmaktadır (Güler, 2015; 34). Liberal kapitalist demokratlar, köleliği kapitalizm öncesi dünyaya ait bir olgu olarak ve özgürlük ile kölelik arasında net bir karşıtlık kurarak ele almıştır. Bu düşünceden hareketle kölelik ile bireysel özerkliğin tanımları arasında keskin çizgiler olduğu iddia edilmiştir. Liberaller köleliği insanlara sahip olunan bir eşya gibi muamele edilmesi olarak kısıtlı bir tanımlamaya dayandırarak açıklamaya çalışırlar. Ancak, bu dar çerçeveli ve net çizgilerle tanımlama gayreti köleliğin hayata yansıyan unsurlarını gizlemektedir (Davidson, 2010: 245; Brace, 2004:160-161). Bununla beraber, Liberaller, köleliğin siyasal hegemonyanın

baskılarının bir sonucu olarak görürken, Marksizm savunucuları, yaşamını sürdürmek zorunda kalarak üretim sürecine dahil olmasından itibaren, işgücünün köleliğinin başladığını savunmaktadır (Davidson, 2013: 11-12).

Köle ile özgür ücretli işçi arasında, emeğin gerçekleşmesi noktasında gönüllülüğü esas alarak net bir çizgi çizmek ve birini kölelik olarak kabul ederken diğerinin kölelik unsurlarını barındırabileceğini kabul etmemek, modern köleliği, geleneksel kölelik kavramının altında görünmez kılmaktadır. Kölelik, sadece zorla çalıştırmayı değil, gönüllü ve ücretli olsa dahi insan haklarına ve insan onuruna yakışmayan halleri de kapsayan bir problemdir. İşgücünün ücretli ama ücretsiz kabul edilebilecek açlık sınırında bir ücret ile çalışmaya mecbur bırakılması/başka ihtimalin bulunmaması ve kötü seçenekler arasından seçim yapabilme özgürlüğü de köleliktir (Steinfeld, 2001: 14-15). Tarihe bakıldığında, Amerika’da ve Brezilya’da kölelik sisteminin sürdüğü dönemlerde, bazı kölelerin özerk ticaret yapabilme ve ücretle çalışma şeklinde, köle olmayanlara özgü haklarının olduğu görülmektedir. Öte yandan, köle olmadıkları halde, yasal kısıtlamalar ve sert sözleşme sistemleri ile zorla çalıştırılan ve çalışma şartları köleliğe eşdeğer olan çıraklar, kalfalar, işçiler, hizmetçiler, endüstriyel göçmenler, vb. çalışanların varlığı, köleliğin yasal mevzuat çerçevesinde de var olabileceğine, kavramsallaştırmanın dikkatli bir tahlili gerektirdiğine ve köleliğin yok olduğu görüşünün yanlışlığına işaret etmektedir. Bununla beraber, bu kavramsal değişkenlik ve kayganlık, köleliğe sınırlı bir tarihi tanımlama çerçevesi çizmenin nasıl sakıncalı olabileceğine dair bizleri dikkatli olmaya mecbur kılmaktadır (Craven, Hay, 1994: 71).

İngiltere’de 1875 ve Kanada’da 1877 tarihlerine kadar yürürlükte olan, “Ustalar ve Hizmetkârlar Yasası” gereği işçilerin işi bırakması veya işe gelmemesi hapis cezaları ve kamçılama ile cezalandırılmıştır (Craven, Hay 1994: 88). Bu şekilde, yasalar nezdinde zorla çalıştırma, sadece 19. yüzyılda değil, 20. yüzyılda da birçok yerde devam etmiştir. Sözde özgür işçilere dayatılan iş sözleşmeleri ve hareket kısıtlamaları, yasal mevzuat maskesi arkasından köleliği gizlemiş ve yasal işlemlerle meşrulaştırmıştır.

Günümüze geldiğinde ise, insan ticaretinin ve kaçakçılığının uygun yasal tanımına ilişkin uluslararası ilk anlaşma Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2000 yılında kabul edilen “Sınır aşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi” olmuştur. Sözleşme İnsan Ticareti ve Göçmen Kaçakçılığı olmak üzere iki protokolden oluşmuştur (Davidson, 2010: 248; United Nations, [UN]. 2000). Burada ki tanıma göre; tehdit ve zorlama, kaçırma, dolandırıcılık, aldatma, yetkiyi kötüye kullanma ve bireyin savunmasızlık ve güçsüzlük halinden faydalanma

yoluyla insanların ele geçirilmesi, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi veya teslim alınması insan kaçakçılığı olarak kabul edilmiştir. (Anderson and Davidson 2003; Calavita 2004; 133-142; Human Rights Watch [HWR], 2006; International Labour Office [ILO], 2005). Diğer taraftan, Walk Free Foundation (Özgür Yürü Vakfı) ise, modern köleliği, bir kişinin tehdit, şiddet, zorlama, aldatma, gücün kötüye kullanılması nedeniyle reddedemeyeceği veya terk edemeyeceği sömürü durumları altında bulunması olarak tanımlamaktadır. Modern köleliği tanımlarken, geleneksel köleliğe, insan ticareti/kaçakçılığına, zorla çalıştırmaya, borç esaretine, zorla ve köleleştirilerek evliliğe ve çocukların satışı ve sömürüsüne vurgu yapmaktadır (Walk Free Foundation [WFF], 2014: 114; Walk Free Foundation [WFF], 2018a: 7; Güler, 2015: 29-30). Mevcut tanımlamalar modern köleliğe dair bir çerçeve çizmeye çalışsa da, modern kölelik meselesi bu kadar basit ve yüzeysel olmayacak kadar özel ve çok yönlüdür. Yapılacak yüzeysel ve dar bir tanımlama, yasadışı göçmenlik mağdurlarının yaşadıkları modern kölelik durumlarının ve modern köleliğin ince detaylarının görünürlüğüne engellemektedir. Problem daha girift ve daha derin bir yapıdadır. Kavramsallaştırırken daha geniş çerçeveli ve daha mikroskobik bir şekilde derinlemesine bakmakta fayda vardır.

Kayıtlı ekonomi içinde, yasal olarak çalışmak için, yasal yollardan herhangi bir ülkede bulunan göçmen işçiler dahi bazen hapis, pasaporta el koyma, ücretlerin ödenmemesi, ruhsal ve fiziksel şiddet gibi kölelik unsurları taşıyan hak ihlalleri ile karşı karşıya kalmaktadır (Davidson, 2010: 249-250). İngiltere’de, zengin yabancıların ve diplomatların evlerinde çalıştırılmak üzere, aracı kurumlar vasıtasıyla, ekonomik durumu kötü olan gelişmemiş yabancı ülkelere göçmen ev hizmetçileri getirilmekte, bu hizmetçilere cinsel tacizde bulunmakta, mesai saati kavramı olmadan çalıştırılmakta ve pasaportlarına el konarak kaçmaları engellenmektedir. Ayrıca ülkeye yetişkin kadın seks işçileri ile beraber çocuk seks işçileri de getirilmektedir. Getirilen yasadışı göçmenler normal işlerde çalıştırılacakları söylenerek kandırılmakta ve geldiklerinde insan ticareti mafyalarının ağına düşerek köleleştirilmektedir. Meşru bir işte çalıştırılacağı söylenerek kandırılan, göçmen kadınlara, mafya tarafından zorla hırsızlık yaptırıldığı da bilinmektedir (Craig, vd., 2007: 1-2). Bangkok’ta yaşayan Batılı zengin ailelerin yanında göçmen ev hizmetçisi olarak çalışanların belirli bir çalışma saatlerinin olmadığı, ev sahiplerinin kendilerini hizmetçilerinin tüm zamanlarına sahip olarak gördükleri, bizzat ev sahipleri tarafından beyan edilmiştir. Ayrıca Singapur’da hizmetçilerin pasaportlarına işverenleri tarafından el konulmaktadır (Davidson,

2010: 251). Bu göçmen hizmetçiler her ne kadar da işverenleri tarafından prangaya vurulmasalar da, “karın tokluğunda” ücret alsalar da, seçim yapabilme hakları ve yaşamlarının kontrolü, bir şekilde bireylerin elinden alınmış ve üçüncü bir tarafa geçmiştir. Böylesi bir çalıştırma biçimi ve bakış açısı, her ne kadar da kendi isteğiyle olduğu iddia edilse de, kölelik kavramı ile ilgili ana kıstasların tümünü barındırmaktadır. Sözleşme yapılmış olması veya yasal bir statüde bulunması modern köleliğin bazı unsurlarının görünürlüğünü perdeleyebilir ve durumu meşrulaştırma eğiliminde olabilir. Ancak modern köleliğin bariz bir şekilde var olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz (Weissbrodt, Anti-Slavery International, 2002: 7).

Birleşik Krallık'ta, yürürlükte olan göçmenlik yasası, bir takım yasal statüler oluşturarak, göçmenlerin sahip olduğu özgürlükleri sınırlandırmaktadır. Bu yasal düzenlemelerin karmaşık ve anlaşılabilirliğinin zor olması göçmenlerin kolaylıkla hatalı konuma düşmelerine neden olmaktadır. Yasa dışı konuma düştüklerinde ise, kısa sürede insan kaçakçılarının ve yasa dışı mafyaların ağına düşmekten kendilerini kurtaramazlar. Çalışma izni bulunmayan, çalışma izni bulunan ama yasal kıstasları kısmen karşılayan veya izinlerinin geçerliliği sona eren göçmenler bu karmaşık yasal mevzuat nedeniyle, çalışma izni gerektirmeyen belirli sektörlerde çalışmaya itilerek çalışma hayatındaki özgürlüklerini kaybetmekte ve böylece üçüncü şahısların boyunduruğunda yaşamaya mecbur bırakılmaktadır (Anderson, 2007: 9). Göçmen hareketliliği üzerindeki bu gibi kısıtlayıcı yasal engeller, sadece Birleşik Krallık ile sınırlı kalmamakta, diğer birçok ülkedeki ulusal göçmenlik yasalarında da mevcut bulunmaktadır. Bu yasal engeller nedeniyle, göçmen işgücünün istedikleri yerde çalışma veya çalışmama hakları ve özgürlükleri maliyetli ve imkânsız bir hale getirilerek ellerinden alınmaktadır. Bu durum istihdam ilişkilerini işgücü açısından dezavantajlı bir konuma sürükleyerek, bir taraftan göçmen işgücünü yasal olarak kısıtlı hareketlilik ile adeta köleleştirirken, diğer taraftan kayıt dışı göçmen işgücü piyasasına göz yumularak sermayeye avantaj sağlanmaktadır. Yasa dışı göçmenlere sunulan çalışma kapsamı ve iş sayısı çok sınırlıdır. Yasa dışı göç nedeniyle borçlandırılmış olan göçmenler çaresizce bu kötü koşullara ve ücretlere razı olmak zorunda kalmaktadır. Bunlarla birlikte, sınır dışı edilme tehdit ve korkusu, göçmenlerin bu istismar ve sömürüye rıza göstermeleri için başka bir etkidir. ILO'nun zorla çalıştırma konulu raporu, işverenlerin sınır dışı etme tehdidini, belgesiz göçmen işçiler üzerinde, ekonomik olmayan bir zorlama biçimi olarak kullandıklarını örneklerle ispat etmektedir (International Labour Office [ILO], 2005; Davidson, 2010: 252).

Kölelik ve köle ticareti kavramı kullanıldığında insanların akıllarına genellikle ortaçağda

Afrika kıtasından Amerika kıtasına tahta gemilerle götürülen köleler gelmektedir. Bu zihinlerimize yerleşen kölelik algısı ve resmi otoritelerce köleliğin yasaklandığı iddaları, günümüzde yaşanan köleliklerin vehametini görmemize engel olan bir yanılsama yaratmaktadır. Günümüzde ticaret, küresel ölçekte gelişmekte, üretim ve tedarik yöntemleri değişmektedir. Modern köleler, artık sahte pasaportlar ve uçak biletleri ile işgücü ihtiyacı olan ülkelere göçmen olarak götürülmektedir. Bazen de köleler kamyon kasalarında pasaportsuz ve belgesiz olarak, gidilen ülkelerin sınır muhafızlarına rüşvet verilerek yasadışı göçmen işgücü piyasasına dâhil edilmekte, sahte iş sözleşmeleri ve sahte vizelerle sermayenin kullanımına sunulmaktadır (Bales, 2000: 250).

Günümüzde, genellikle az gelişmiş Afrika ülkelerinden, Avrupa ülkelerine doğru Akdeniz üzerinden tehlikeli bir yasa dışı göçmen trafiği bulunmaktadır. Açlık ve susuzlukla geçen bu göç esnasında çok sayıda ölümle sonuçlanan kazalar meydana gelmekte ve göçmenler hayatlarını kaybetmektedir. Bu tehlikeli yolculuktan sağ olarak kurtulanlar veya sahte pasaport yardımı ile güvenli bir şekilde Avrupa'ya ulaşanlar, bu kez de insan ticareti mafyalarının eline düşmekten kurtulamamaktadır. Mafyaların eline düşmeyenler ise, en iyi ihtimalle aşırı derecede kalabalık olan göçmen gözaltı merkezlerindeki polis, güvenlik görevlisi ve diğer personeller tarafından coplarla ve elektrik kablolarıyla işkenceye maruz bırakılmaktan, yatak ve tuvaleti olmayan ceza hücrelerinde tutulmaya ve temel tıbbi bakımdan mahrum bırakılmaya varan gayri insani durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Aşırı derecede kalabalık olan göçmen merkezlerinde temizlik ve hijyen kuralları hiçe sayılmakta ve göçmenlerin açık havaya çıkmalarına çok nadir izin verilmektedir. Bu merkezlere avukatların sivil toplum kuruluşlarının, medya organlarının hatta rahiplerin dahi girişine katı sınırlandırmalar getirilmiştir (Human Rights Watch, 2002; Amnesty International, 2005).

İngiltere'de göçmen gözaltı merkezlerinde bulunan ailelerin doğan çocukları annelerinden koparılarak ayrı odalarda tutulmakta, "Göç ve İltica Yasası" gereği iltica talepleri ret edildiğinde ise bebekler devlet tarafından annelerinin elinden tamamen alınabilmektedir. Aileler, sınır dışı edilme tehdidi karşısında yasadışı göçmen işgücü pazarında kölelik şartlarında çalışmaya mecbur bırakılmaktadır (Cunningham, Tomlinson 2005; Refugee Council, 2003). Modern kölelik için kullanışlı bir araç olarak yasa dışı göçmenlik, insan ticareti ve kaçakçılığı yapanlar ile sermayenin ve resmi otoritelerin yollarının kesiştiği yasadışı göçmen işgücü pazarına giden çıkmaz bir yol konumundadır.

Gerek yasal gerekse yasa dışı olsun, göçmen işgücü, modern kölelik bağlamında en ağır

sorunlarla yüzleşmek zorunda kalan gruptur. Son yıllarda özellikle Birleşik Arap Emirlikleri'nde olmak üzere, Körfez ülkelerinde, göçmen işgücünün maruz kaldığı modern kölelik uygulamalarında fark edilir bir artış görülmektedir. Sözleşme köleliği olarak da değerlendirebileceğimiz kafala sistemi ile bir işçinin işyerleri arasında hareketliliği katı kurallar ile engellenmekte ve fiziksel, psikolojik şiddete başvurulmaktadır. Göçmen işçilerin kendi ülkelerindeki ekonomik olumsuzluklardan dolayı oluşan aşırı borçlanmalarından ve ailelerini desteklemek zorunda olmalarından dolayı bu köleliğe katlandıkları tespit edilmiştir. Oluşan borçlanmanın büyük bir bölümünün ise, göç edilen ülkeye gelebilmek için aracı kurumlara veya tefecilere verilen paradan oluştuğu görülmektedir. Körfez ülkelerinde, kölelikten hiçbir farkı olmaksızın, göçmenlerin pasaportlarına el konulmakta, ücretleri ödenmemekte, cinsel istismara maruz bırakılmakta ve şiddet kullanılarak çalıştırılmaktadır (Human Rights Watch [HRW], 2006; Human Rights Watch [HRW], 2014). Ayrıca, Birleşik Arap Emirlikleri'nde bebek bakıcılığı ve benzeri işlerde çalışan binlerce kadının kölelik şartlarında çalıştığı yapılan görüşmelerde ortaya çıkartılmıştır (Güler, 2015: 36).

Modern köleliği besleyen kaynakları göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Modern köleliğe giden yolda en baskın sebebin, kayıtlı veya kayıt dışı göçmenliğin ortaya çıkmasına neden olan ekonomik sorunlardan dolayı oluşan borçlanma olduğu görülmektedir (Bales, 2002: 15; Davidson, 2013: 13). Bu borçlanmanın, kayıtlı veya kayıt dışı bir şekilde çalışılan işveren tarafından, düşük ücretler verilerek, hiçbir zaman ödenemeyecek kronik bir hal alması sağlanarak, göçmen işgücünün hareket özgürlüklerinin kısıtlandığı görülmektedir. Bununla beraber, hukuk kurallarının ve yasal mevzuatın kullanılması veya etrafından dolaşılması ile sözleşmeli kölelik için gelişerek büyüyeceği bir ortam yaratmaktadır. Modern kölelik sözleşmeli kölelik yöntemiyle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Aslında, köleliğin bariz göstergesi olan hareket özgürlüğünün üçüncü kişiler tarafından göçmenin elinden alınması ile modern kölelik inkâr edilemeyecek şekilde ortadadır. Modern köleliğe bazı toplumlarda ve inanç sistemlerinde teolojik bir altyapı dahi hazırlanmış ve bu yolla meşrulaştırılmış olduğu görülmektedir (Güler, 2015: 31; Bales, 2002: 48, 95, 121, 163). Gelenekler, dini inançlar ve bunların yönlendirmesindeki kültürel anlayışlar modern köleliğin dünyanın bazı coğrafyalarında kanıksanmasını ve meşrulaştırılmasını sağlayan diğer önemli etkidir (Crane, 2013: 19-22).

Bunlarla beraber, Uluslararası Çalışma Örgütü, Walk Free Vakfı ve Uluslararası Göç Örgütü ile ortaklaşa yayınlanan, Global Estimates of Modern Slavery'in verilerine göre, dünyada

yaklaşık 40.3 milyon “modern köle” bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar, insanlık tarihindeki en yüksek köle sayısıdır. Yine bu rapora göre, G20 ülkeleri tarafından tedarik zincirlerinden ithal edilen yaklaşık 354 milyar dolarlık ürünün, modern kölelere ürettirilmiş olma riski bulunmaktadır (Walk Free Foundation, 2018a:2-3). Rapora göre, köleliğe karşı söylemleriyle ve yasal mevzuatlarıyla çelişir bir biçimde, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, İtalya ve diğer bazı Avrupa ülkelerinde daha önceki yıllara göre gittikçe artan yüksek oranlarda bir köleliğin olduğu görülmektedir. Dünyanın, en fazla modern köle sayısına sahip olan ülkeleri Tablo-1’de verilmiştir (Walk Free Foundation [WFF], 2018b).

Tablo 1: Ünelere Göre Yaklaşık Modern Köle Sayıları

	Ülke	Sayı		Ülke	Sayı
1	Hindistan	7.990.000	12	Tayland	610.000
2	Çin	3.990.000	13	Bangladeş	590.000
3	Pakistan	3.185.000	14	Myanmar	575.000
4	K.Kore	2.640.000	15	Mısır	517.000
5	Nijerya	1.385.000	16	Amerika Birleşik Devletleri	400.000
6	İran	1.300.000	17	Almanya	167.000
7	Endonezya	1.220.000	18	İtalya	145.000
8	Kongo	1.050.000	19	İngiltere	136.000
9	Rusya	795.000	20	Fransa	130.000
10	Filipinler	780.000	21	İspanya	104.000
11	Etiyopya	615.000			

Kaynak: Walk Free Foundation, Data Maps, 2018b.

4. Modern Köleliğin Küresel Üretim ve Tedarik Zincirlerindeki Görünümleri

Modern kölelik, mülkiyete dayalı kölelik, borç esareti, sözleşmeli kölelik, devlet köleliği, yerel esaret ve dinsel kölelik şeklinde farklı görünümde karşımıza çıkmaktadır (Güler, 2015). Küresel üretim ve tedarik zincirlerinde yaşanan işgücü sömürsü, modern kölelik kavramının çerçevesine girmektedir. Küresel üretim ve tedarik zincirlerinde, bir insanın, tedarik zinciri boyunca, hammaddelerin kaynağından çıkartılarak, nihai ürün haline getirilmesine ve müşteriye ulaştırılmasına kadar olan tüm hizmet ve üretim safhalarını içeren

herhangi bir işyerinde, bireysel özgürlüklerinden ve insan haklarından yoksun bir şekilde çalıştırılması, modern köleliğin bir tezahürüdür (Gold, 2015: 487).

Günümüzde, modern köleliğin varlığının gözlemlendiği küresel üretim ve tedarik zincirlerinde, yasadışı göç sonucu bulunulan ülkelerdeki üretim yerlerinde kayıt dışı çalışanlar, göçmenler, çocuk ve kadın işçiler dahil olmak üzere, güvencesiz işçilere karşı yürütülen şiddetli ve acımasız uygulamalar, insan haklarına saygı noktasındaki tüm standartları ihlal ederek, köleliğin inkar edilemez varlığını gözler önüne sermektedir (Phillips, 2017:434).

Modern kölelik hususunda sicili kabarık olan Tayland'da, küresel üretim tedarik zincirlerinin hesabına çalışan alt işverenlere bağlı taşeron işçilerin, ailelerinin en temel yaşamsal ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak düzeyde düşük ücretler karşılığında çalışmayı tercih etmek zorunda bırakıldıkları görülmüştür (Selwyn, 2015:522). Bununla beraber, hiç ücret verilmeden karın tokluğuna çalışan işçilerinde olduğu bir gerçektir. Çünkü, Tayland'da, yasadışı göç yolu ile insan kaçakçıları tarafından iş vaadi ile kandırılıp, ele geçirilen çaresiz insanlar, kölelik şartlarında zorla çalıştırılmaktadır. Taylandlı yetkililer bu gayri insani durumu görmezden gelmektedir. Yerel polisten, üst düzey politikacılara ve yargı mensuplarına kadar birçok kişinin bu yasadışı duruma suç ortağı oldukları ve bu gayri insani duruma göz yumdukları görülmüştür. Bu nedenle, bu modern köleler genellikle kaçma fırsatı bulduklarında dahi sığınacakları hiçbir yer bulunmamaktadır. Tayland'da her yıl yaklaşık 4,5 milyon ton deniz ürününün büyük bir kısmı göçmen modern köleler tarafından çıkarılarak işlenmekte ve bunun yaklaşık % 90' ı, ABD ve AB ülkeleri gibi gelişmiş batı ülkelerinde ki küresel perakende zincirlerine ihraç edilmektedir. Charoen Pokphand Foods şirketine ait gemiler, yerel ve küresel şirketler için balık ve kabuklu deniz ürünleri avlamaktadır. Bu balıklar, gemilerde ayıklanarak, karides, domuz ve tavuk yetiştiriciliği için hayvan yemi üreten "CP Foods" gibi çok uluslu küresel şirketlere de ihraç edilmektedir. "CP Foods" ise Walmart, Tesco, Carrefour, Costco, Morrisons, Co-operative ve Ice-land dahil olmak üzere dev uluslararası küresel perakende zincirleri için dondurulmuş veya taze karidesler ve hazır yemekler tedarik etmektedir. Bu gemilerde çalıştırılan işçiler, buldukları yerden ayrılmalarına izin verilmemekte, günde sadece bir tabak pirinçle yetinmekte, sıkışık uyku alanlarından ve düzensiz uyku vakitlerinden dolayı uykusuz kalmakta, tuvalet molası verdikleri takdirde dövülmekte, çok hasta olanlar ise tedavisi ile uğraşılmayarak denize atılmaktadır. Bu gibi gayri insani durumlar, köleliğin modern boyutlarını gözler önüne

sermektedir. Köle gemileri, bir seferde bazen denizde on yıllarca kalmakta, bu süre zarfında bir tekneden diğerine köle ticareti dahi yapıldığı bildirilmektedir (Hodal, Kelly, 2014; Gold, vd., 2015: 486).

Mevcut olumsuz durumlar dünyanın değişik ülkelerinin küresel sermayelerine ait üretim ve tedarik zincirlerinde de görülmüştür. Bunlardan birisi olan, ABD spor ayakkabı pazarının yaklaşık % 36'sını ve küresel spor ayakkabı pazarının yaklaşık % 33'ünü elinde bulunduran Nike markası, dünyanın çapında hatırı sayılır bir bilinirliğe sahiptir. 90'lı yıllarda, Nike ürünlerinin üretildiği, Endonezya, Kamboçya, Pakistan, Çin ve Vietnam'daki taşeron tedarikçi fabrikalarında, düşük ücretli işçiler, çocuk işçiliği ile kötü çalışma koşulları sorunlarının yaşandığı ortaya çıkınca firma bundan dolayı olumsuz bir imaja sahip olmuştur. Kurucusu Phil Knight, yaptığı konuşmada, "Nike ürünleri kölelik düzeyinde düşük ücretler, zorla fazla mesai ve keyfi taciz ile eşanlamlı hale geldi" diyerek bu durumu itiraf etmiştir. Nike bu problemlerin giderilmesi için kendisine bağlı eğitimli Fair Labour Association ile tedarikçilerini denetlemeye çalışmıştır. Buna rağmen, 2007 yılında yapılan araştırmada, Nike'ın tedarikçisi olan bazı fabrikalarda çalışan yerel ve yabancı göçmen işgücüne karşı karşıya kaldığı, düşük ücretler, aşırı çalışma saatleri veya taciz gibi modern kölelik unsurları taşıyan sorunların hala yaşandığı görülmüştür (Locke, Romis, 2007: 54).

Bir diğer vahim durum yine Tayvan'da Apple firmasıyla ilgili olarak tespit edilmiştir. Apple firmasının ürünleri olan, iPad ve iPhone'a ait üretim ve tedarik zincirinde yer alan, Tayvanlı şirket Foxconn'daki kurallara aykırı çalışma koşulları nedeniyle işçi intiharları gerçekleşmiştir. Bununla beraber, dünya genelinde yaklaşık 400 tedarikçisini inceleyen denetimler sonucu 11 tedarikçisinin sahte evraklarla çocuk işçi çalıştırdığı ortaya çıkmıştır. Çin'de, Apple için üretim yapan tedarikçi firmada çocuk işçiler tespit edilmiştir. Bu çocuk işçilerin yasa dışı çalıştırılmaları için, bölgenin en büyük işçi temin eden kuruluşu olan Shenzhen Quanshun İnsan Kaynakları Şirketi'nin aracılık ettiği anlaşılmıştır. Çocuk işçi çalıştırılmasının yanı sıra, normal yaşlardaki insanlar da bir takım iş bulma ajansları tarafından işe sokma vaadiyle borçlandırılmakta ve bu borç ödeninceye kadar çocuk işçiler gibi bedava ve zor şartlar altında yasadışı bir şekilde çalıştırılmaktadır. Tedarik zincirinde yer alan, 90 üretim fabrikasında işçileri keyfi cezalandırmak suretiyle, maaşlarına ya tamamen ya da kısmen el konulduğu tespit edilmiştir (Garside, 2013).

Bununla beraber, 2011 yılında Apple'a ait tedarik zincirinin Çin'de bulunan 127 üretim fabrikasında yapılan inceleme sonucu oluşturulan rapora göre, 76 üretim tesisinde, çalışma

saatleri standartlarının ihlal edilerek, haftalık çalışma saatlerinin %50 üzerinde bir fazla çalıştırmanın, işçilere başka seçenek hakkı tanınmadan uygulandığı tespit edilmiştir (Global March, 2011). Apple firması için üretim yapan Çin’li Suyin Şirketine ait bir fabrika’da, 2013 yılında çocuk işçilerin yasa dışı bir şekilde çalıştırıldıkları tespit edilmiştir. Ancak Apple, bu tedarikçi firmayla ilişkisini hemen kesmemiştir. Bu olaydan 3 yıl sonrasına kadar aynı firma ile tedarik ilişkisine devam etmiştir. Apple’ın küresel üretim ve tedarik zincirinde yer alan tedarikçilerinin denetiminde sorumlu eski denetçiler, Çin’li Suyin firması ile olan ilişkisini kesmeme durumunun münferit bir durum olmadığını, Apple’ın kanunlara uymayan ve işyeri güvenliğini iyileştirmeyen tedarikçilerle iş yapmayı alışkanlık haline getirerek, sürdürdüğünü ifade etmiştir. Bununla beraber, Apple’ın Çin’deki tedarikçi fabrikalarında, Uygur Türklerinin gayri insani bir şekilde modern kölelik şartlarında çalıştırıldığı da bilinmektedir. ABD’li bazı milletvekilleri, ABD şirketlerinin Uygur Türklerini gayri insani şartlarda çalıştırılmasının engellenmesi için yasa tasarısı hazırladığında, Apple bu tasarımı engellemek için lobi faaliyetleri yürüterek, elinden gelen tüm çabayı göstermiştir (Sonnemaker, 2021).

Medeniyetin beşiği olarak bilinen İngiltere’nin Leicester şehrinde, giyim endüstrisinin büyük markalarının tedarik zincirinde yer alan fabrikalar üzerinde yapılan bir araştırmada, çalışanların hareket özgürlüklerinin kısıtlandığı, ücretlerinin eksik ödendiği veya hiç ödenmediği, iş sözleşmelerinin yapılmadığı şeklinde, çalışma ve istihdam hakları ve insan hakları yönünden çok büyük ihlallerin olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların sağlık sorunlarına yönelik duyarsızlıklar, işyerlerindeki yetersiz sağlık ve güvenlik standartları, işçilere sözlü ve cinsel tacizler, zorbalık boyutunda muameleler, tehditler, aşağılamalar, tuvalet molalarının olmaması gibi gayri insani durumların yaşandığı ortaya çıkmıştır. Yönetim tarafından, işçilerin kontrolünde olmayan hatalardan dolayı veya performans hedeflerine ulaşılamamasından dolayı ya ücretleri ödenmemekte ya da işçilere çok kaba ve insan onuruna yakışmayan muameleleri içeren cezalar verildiği görülmektedir. Bu işyerlerinde, öğrenci veya turist vizesi ile ülkede bulunanların ve belgeli veya belgesiz kaçak göçmenlerin, gerek ekonomik yoksulluklarından ve borçlarından, gerekse yasal mecburiyetlerinden faydalanılarak, tehdit ve kaba kuvvet yoluyla yasa dışı bir şekilde, kölelik şartlarında çalıştırıldıkları ortaya çıkmıştır. Genellikle ağır gece vardiyalarında, ya çok düşük ücretlerle karın tokluğuna çalıştırıldıkları veya borçlandırılarak bu borç karşılığında hiç ücret verilmeden çalışmak zorunda bırakıldıkları tespit edilmiştir (Hammer, 2015: 9). Ortaya çıkan bir diğer acı gerçek ise, denetlemeler öncesinde bir şekilde fabrika yönetimine haber verilerek, mevcut

olumsuzlukların gizlenmesinin sağlanmasıdır. Bu da denetlemekle yetkili olan mekanizma içerisinde zafiyetler olduğunun en belirgin göstergelerinden birisidir (Hammer, 2015: 10). Denetleyiciler denetlemeyi yaptıran ana firmaların sadece birinci kademe üretim yerlerini ve buralardaki belirli kısımları denetlediğini, daha alt üretim yerlerini ve işgücünün çalışma koşullarına dair birçok başlığın, denetleme klavuzlarında yer almadığını belirtmişlerdir. Araştırmanın bulgularına bakıldığında, çalışma ortamlarının denetimlerinde oluşan zafiyetin ve usulsüzlüklerin modern köleliğin beslediği en önemli kaynak olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir (Le Baron, vd., 2017: 968; Kroll, 2012).

5. Sonuç

Küreselleşen dünyanın en önemli gelişmelerinden birisi üretim ve tedarik yöntemlerinin değişmesi ve buna bağlı olarak üretim yerlerinin sabit ve yerleşik mekânlardan, dünya geneline yayılmasıdır. Daha önce herhangi bir ülkede yerleşik olarak üretim yapan işverenler, teknolojik ilerlemeler ve buna bağlı olarak küreselleşme gibi gelişmeler ile beraber daha fazla kâr ve artı değer doyumsuzluğu ile hareket ederek, ürünlerini dünyanın en ucuz ve çaresiz işgücünün bulunduğu ülkelerde üretirme yöntemini tercih etmiştir. Bununla beraber, ana üretim merkezlerinin yerleşik bulunduğu ülkelerinde de, az gelişmiş ülkelerin yoksul insanların tercih etmek zorunda bırakıldıkları ve başka çarelerinin olmadığı göçmenliğin çok ucuz hatta bedava iş gücü havuzundan da faydalanmaktan geri durmamışlar, bu havuza akan kanalların ve muslukların sürekli akması için perde arkasından gayretlerini sürdürmüşlerdir. Küresel üretim ve tedarik zincirleri, neo-liberal esneklikleri ve kuralsızlaştırmaları da tedarik ve üretim zincirlerinin taşeronlarının bulunduğu ülkelere taşımıştır. Küresel üretim ve tedarik zincirlerinin uyguladığı yalın üretim sistemi ve onun bir nevi yakıtı konumundaki esneklikler ve kuralsızlaştırmalar sermaye açısından avantajlar sağlamış olsa da, işgücü açısından sömürünün artmasına ve modern köleliğin meşrulaştırılarak dünya geneline yayılmasına neden olan en büyük etkenlerdendir.

Bununla beraber, esnekleşme ile kuralsızlaştırmaların neticesinde, sosyal devletin ortadan kaldırılarak, hızla savunmasız bir topluma doğru gidileceği endişeleri toplumları kaygılandırmaktadır. İşgücü piyasasının, salt sermayenin merhametine kalması, açıklık sınırında ücretler, çalışanların birbirleriyle kutuplaşarak kendi aralarında çatışması, kayıt dışı işgücü piyasasının kontrol edilememesi sonucunda kayıt dışı bir ekonominin oluşması, kontrol dışı

bir işsizlik ve buna bağlı olarak toplumsal güvensizliğin baş göstermesi ve kontrol edilemeyen toplumsal kargaşa anlamına gelmektedir.

Tedarik zincirinin taşeron firmaları arasında oluşan kıyasıya ve acımasız rekabet sonucu, resmen kabul edilmese ve birçok uluslararası düzenleme olmasına rağmen gerçekte kölelik şartlarındaki gayri insani çalışma şekilleri gittikçe daha da şiddetli bir hale dönüşmüştür. Özellikle yasa dışı göçmenlerin kullanıldığı bu taşeron işletmeler, resmi otoritelerin ve ana işverenlerinde göz yumması sayesinde modern kölelik müessesesini sürdürmektedir. Bununla beraber, kapitalist neoliberal ekonomik sistemin adaletsizliklerinin bir sonucu olan yasa dışı göçmenlik olgusu, ucuz ve hatta bedava işgücünü sermayenin ayağına kadar getiren bir modern kölelik çarkı oluşturmuştur. Kapitalist neoliberal sistem, dünya ülkelerinin çok azı dışında genelini yoksullaşmasına ve insanların ödeyemeyecekleri düzeyde borçlanmasına neden olmakta ve sonucunda zincirleme bir reaksiyon süreci başlayarak modern kölelik ile neticelenmektedir. Bu çark içerisinde, insan kaçakçıları ve resmi otoritelerin sermaye ile aynı modern köle sofrasında bulunduğu görülmektedir.

Modern kölelik olarak kavramsallaştırılan bu sömürü, yasadışı göçmenlik, insan ticareti ve zorla çalıştırma kavramlarını kapsayan geniş çerçeveli bir olgudur. Borç sorunlarından ve aşırı yoksulluktan dolayı, ülkelerini terk etmek ve başka ülkelere doğru göç etmekten başka seçim hakkı bırakılmayan çaresiz göçmenlerin gayri insani şekillerde çalışmaya mecbur bırakılmaları ve çalışma ortamlarının denetlenmesinde yaşanan etik dışı durumlar, modern köleliğin artarak devam etmesine yol açmaktadır. Bu noktada, ekonomik zorluklar sonucunda insanlar göçmenlik amacıyla, insan ticareti yapan mafyaların eline düşmekte ve neticede zorla çalıştırılmayı da kapsayan kölelik döngüsü devam etmektedir. İnsan kaçakçılarının eline düşmeyenler de ülkelerin göçmen merkezlerinde insan onurunu zedeleyici muamelelere maruz kalarak modern köleliğin resmi otorite yönü ile tanışmaktadır.

Zorla çalıştırma, kaba kuvvet ve şiddet kullanılarak yapılmasının yanı sıra, kaba kuvvet ve şiddet olmasa bile göçmenlerin ekonomik ve yasal zorunluluklarının başka seçim hakkı tanımamasından kaynaklı olarak hareket ve tercih özgürlüklerini kaybetmelerinden dolayı, boyun eğme ve razı olma şeklinde de cereyan edebilmektedir. Tek seçeneğin dayatılmış olması ve bu seçeneğin seçilmek zorunda kalınması seçme özgürlüğü olarak değerlendirilemez. Gönüllü çalışsa dahi en kötü şartlar arasında sıkıştırılmış bir çaresizliğin sonucu oluşan bu çalışma seçimi de kölelikten başka bir şey değildir. Göçmen olarak bulunulan ülkelerde yasal statüler ve çerçevelere mâhkum edilen yasal ve yasa dışı göçmenler, resmi otoritelerin de göz

yumması ile sermaye tarafından kullanılacak bir modern köle havuzuna dönüştürülmektedir. Bu havuz hem gelişmiş ülkelerin ucuz işgücünü hem de sermayenin küresel üretim ve tedarik zincirlerini beslemektedir. Ancak diğer taraftan bu havuz, yoksulluk, insan ticareti, zorla çalıştırma, suç ve nihayetinde modern kölelik döngüsünün sürekliliğini sağlamaktadır.

Modern köleliğin küresel üretim ve tedarik zincirlerine bakan yönü incelendiğinde, taşeron üretim yerlerinde göstermelik denetimlerin yapıldığı görülmektedir. Küresel üretim ve tedarik zincirlerinin küçük alt taşeronlarının üretim yerlerinde modern kölelik olarak tabir edebileceğimiz insan hakları ihlallerinin, kanunsuzlukların olduğu bir çok örnekle sabit olduğu üzere inkâr edilemez bir gerçektir. Daha da vahim olan noktanın ise, bu yerleri denetleyen sivil toplum örgütü, firma ve resmi otoritelerin etik dışı bir şekilde yaşanan kanunsuzlukları görmezden gelmeleridir. Sermayenin aslında bu denetlemeleri sadece bir imaj ve kamuoyunun gözünü boyama amaçlı yaptırdığı sonucuna varan birçok örnek bulunmaktadır. Bu, sosyal veya siyasi amaç güden sivil toplum kuruluşlarının ve kâr amacı güden özel denetim şirketlerinin yaptığı göstermelik denetimler ile resmi otoritelerin bu uygunsuzlukları görmezden gelmeleri modern köleliğin boyutlarının katlanarak büyümesinde en büyük rolü oynamaktadır. Bu alt üretim yerlerinde, köleleştirilen işgücü, denetimlerin yapılmamasının da etkisiyle, kaderlerine terk edilmiş bir vaziyette gün geçtikçe daha şiddetli bir şekilde sömürülmektedir.

İçinde bulunulan neoliberal kapitalist sistemin sermayeye verdiği güç ve kuralsızlaştırmaların dayatması ile uluslararası kuruluşlar, sendikalar ve hatta devletler sermaye karşısında güçsüzleşmiştir. Bu nedenle sermayenin arzuladığı ucuz işçilik ve buna bağlı olarak daha fazla kâr hedefi doğrultusunda modern kölelik şekilleri alabildiğine yaygınlaşmıştır. Yasal olarak yasaklansa dahi kanunların ve devletlerin, sermayenin gücü karşısındaki etkisizliği, özellikle göçmen işgücü başta olmak üzere tüm işgücünü ve tüm modern kölelik mağdurlarını çaresizlik içerisinde bırakmaktadır. Biran önce devletlerin, sendikaların ve uluslararası kuruluşların sermayenin bu doyumсу aşırı iştahını dizginlemesi gerekmektedir.

Bununla beraber, modern köleliğin beslediği diğer kaynaklardan olan ve bazı coğrafyalarda baskın bir şekilde bulunan sosyokültürel ve teolojik dogmalar ile bunlara bina edilen dayatmalar noktasında ise toplumların bilinçlendirilmesi ve insan onuruna yakışır bir bakış açısı ve duruş kazandırılması gerekmektedir. Yer küremizde bütün sorunların doğduğu ana sorunlardan birisi bu bilinç eksikliği ve bakış açısı sorunudur. Doğal olarak çözüm için de ilk olarak bu noktadan başlanmalıdır. Problemlerin temelinde yatan bu zihniyet ve bakış açısı

problemi, eğitim yolu ile çözülmeyen, insanların entelektüel sorgulama ile beraber yanlışları görerek düzeltme mekanizması aktive edilmeden yapılacak tüm çözüm arayışları yüzeysel kalarak, sorunu daha da şiddetlendirecektir. Modern kölelik sorunu görüldüğü üzere disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmesi gereken hassas bir sorundur. Kavramsallaştırma doğru yapılarak problemin doğru teşhisi sağlanmadıkça kalıcı bir çözüme ulaşılamayacaktır.

Kaynakça

Amnesty International (2005). *The Treatment of Foreign Nationals Detained In Temporary Stay And Assistance Centres*. Statements and Reports. <https://www.amnesty.eu/news/versione-italiana-ugualmente-disponibile/> E.T. 05.08.2021.

Anderson, B. & Davidson J. O'C. (2003). *Is Trafficking in Human Beings Demand Driven? A Multi-Country Pilot Study*. IOM Migration Research Series. 15. International Organization for Migration. Geneva: IOM. https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs_15_2003.pdf.

Anderson, B. (2007). *Battles in Time: The Relationship Between Global and Labour Mobilities*. Centre on Migration, Policy and Society. Working Paper no. 55. University of Oxford. https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2007-055-Anderson_Global_Labour_Mobilities.pdf

Ansal, H. (1996). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?)*. Birleşik Metal İş Sendikası Yayınları. http://birlesikmetal.org/kitap/kitap_99/1999-3.pdf.

Bales, K. (2000). *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*. Berkeley: University of California Press. <https://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1pp4n3>

Bales, K. (2002). *Kullanılıp Atılanlar, Küresel Ekonomide Yeni Kölelik*. Çev. Pınar Övünç. Çitlembik Yayınları. İstanbul.

Baykasoğlu, A., Dereli T. (2001). "Çevik (Tepkisel) Üretim". *Otomasyon Dergisi*. Aralık Sayısı. 132-136.

Berggren, C. (1993). "Lean Production- The End of History?". *Work, Employment & Society*. 7(2). 163-188. <https://www.jstor.org/stable/23747418>

Brace, L. (2004). "Slaveries and Property: Freedom and Belonging". In: *The Politics of Property: Labour, Freedom and Belonging*. 160-184. Edinburgh: Edinburgh University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctvxcrqd1.12>

Calavita, K. (2004). "Work, Immigrant Marginality, and Integration in New Countries of Immigration". In: G. Gonzalez, R. Fernandez, V. Price, D. Smith and L. V. (eds). *Labour Versus Empire*. New York: Routledge. 133–42. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9780203327180-9/work-immigrant-marginality-integration-new-countries-immigration-d%C3%A9j%C3%A0-vu-kitty-calavita>.

Clifford, S., Greenhouse S. (2013). "Fast and Flawed Inspections of Factories Abroad". *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2013/09/02/business/global/superficial-visits-and-trickery-undermine-foreign-factory-inspections.html?pagewanted=all&_r=0. E.T:13.04.2021.

Correa, H. (2001). "Agile Manufacturing as the 21st Century Strategy for Improving Manufacturing Performance". In: *Agile Manufacturing: The 21st century Competitive Strategy*. Oxford: Elsevier Science Ltd.

Craig, G., Gaus A., Wilkinson M., Skrivankova K. & Aidan McQuade (2007). "Modern slavery in the United Kingdom". Reports. *Joseph Rowntree Foundation*. <https://www.jrf.org.uk/report/modern-slavery-united-kingdom>. E.T. 05.08.2021.

Crane. A. (2013). "Modern Slavery As a Management Practice: Exploring The Conditions and Capabilities For Human Exploitation". *Academy of Management Review*, 38(1). 49-69. <http://www.jstor.org/stable/23416302>

Craven, P. & D. Hay (1994). "The Criminalization of Free Labour: Master and Servant in Comparative Perspective", in: P. Lovejoy and N. Rogers (eds.). *Unfree Labour In The Development Of The Atlantic World*. London: Routledge. 71–101. <https://doi.org/10.1080/01440399408575127>

Cunningham, S. & Tomlinson, J. (2005). "Starve Them Out: Does Every Child Really Matter? A Commentary On Section 9 Of The Asylum And Immigration (Treatment Of Claimants, Etc.) Act, 2004". *Critical Social Policy*. 25(2). 253-275. <https://doi.org/10.1177/0261018305051330>

Davidson. J. O'C. (2010). "New Slavery, Old Binaries: Human Trafficking And The Borders Of Freedom". *Global Networks*.10(2). 244-261. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2010.00284.x>

Davidson. J. O'C. (2013). "Troubling Freedom: Migration, Debt, and Modern Slavery", *Migration Studies*. 1(2). 176-195.

Deutschmann, C., & Weber, C. (1987). "Das Japanische Arbeitsbienen-Syndrom: Auswirkungen der Rundum-Nutzung der Arbeitskraft auf die Arbeitszeitpraxis am Beispiel Japans". PROKLA. *Zeitschrift für Kritische Sozialwissenschaft*. 17(66). 31–53. <https://doi.org/10.32387/prokla.v17i66.1347>

Dicle, Ü. (1995). "Kalite Çevrimleri: Sorun Çözmede Grup Yaklaşımı". *Kalite Kontrol Grupları Semineri*. MPM Yayınları. No: 320. Ankara.

Flecker, J. (2009). "Outsourcing, Spatial Relocation and the Fragmentation of Employment". *Competition and Change*.13(3). 251-266. <https://doi.org/10.1179/102452909X451369>.

Garside, J. (2013). "Child Labour Uncovered In Apple's Supply Chain". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2013/jan/25/apple-child-labour-supply>. E.T:15.04.2021.

Gee, J. P., Hull G. & Lankshear C. (2018). *The New Work Order: Behind the Language of the New Capitalism*. Routledge Taylor & Francis Group. New York. <https://doi.org/10.4324/9780429496127>.

Gereffi, G. & Korzeniewicz M. (1994). *Commodity Chains And Global Capitalism*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group.

Global March, (2011). *Child Labour Growing in Apple Supply Chain*. Worldwide News. <https://globalmarch.org/child-labour-growing-in-apple-supply-chain/>. E.T: 15.04.2021.

Gold, S., Trautrim, A. & Trodd, Z. (2015). Modern slavery challenges to supply chain management. *Supply Chain Management: An International Journal*. 20(5). 485–494. Emerald Group Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/SCM-02-2015-0046>.

Gunasekaran, A. (2001). "Agile Manufacturing: The 21st Century Competitive Strategy". Oxford: Elsevier Science Ltd.

Güler, M. A. (2015). "Modern Kölelik ve Modern Köleliğin Görünümleri". *İş ve Hayat*. 1(2). 23-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/29032/310457>.

Hardoon, D. (2017). *An Economy for the 99%: It's time to build a human economy that benefits everyone, not just the privileged few*. Oxfam Briefing Paper. <https://www.oxfam.org/en/research/economy-99>

Henderson, J., Dicken P., Hess M., Coe N. & Wai-Chung Yeung, H. (2002). "Global Production Networks And The Analysis Of Economic Development". *Review of International Political Economy*. 9(3). 436-464. <https://doi.org/10.1080/09692290210150842>.

Hodal, K. & Kelly C. (2014). "Trafficked into slavery on Thai trawlers to catch food for prawns". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/2014/jun/10/-sp-migrant-workers-new-life-enslaved-thai-fishing>. E.T:12.04.2021.

Hormozi, A. M. (2001). "Agile Manufacturing: the Next Logical Step". *Benchmarking: An International Journal*. 8(2). 132-143. <https://doi.org/10.1108/14635770110389843>

Hammer, N. Plugor R., Nolan, P. & Clark, I. (2015). "A New Industry On A Skewed Playing Field: Supply Chain Relations And Working Conditions In UK Garment Manufacturing". Report. London: University of Leicester. https://leicester.figshare.com/articles/report/New_industry_on_a_skewed_playing_field_supply_chain_relations_and_working_conditions_in_UK_garment_manufacturing_Focus_area_-_Leicester_and_the_East_Midlands/10145732

Human Rights Watch (2002) *Nowhere To Turn: State Abuses of Unaccompanied Migrant Children By Spain And Morocco*. <https://www.hrw.org/legacy/reports/2002/spain-morocco/spnmorc0502.pdf>

Human Rights Watch (2006) *Building Towers, Cheating Workers: Exploitation of Migrant Construction Workers in The United Arab Emirates*. HRW Report. 18 (8). <https://www.hrw.org/report/2006/11/11/building-towers-cheating-workers/exploitation-migrant-construction-workers-united>. E.T. 02.08.2021.

Itoh, M. (1992). "Japan in a New World Order". *The Socialist Register*. London. 28. 197-211. <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5614/2512>

Investing, (2021). *Walmart stores income statement*. Investing.com. <https://tr.investing.com/equities/wal-mart-stores-income-statement>. E.T:16.04.2021.

International Labour Office [ILO], (2005). *A Global Alliance Against Forced Labour*. International Labour Conference 93rd Session. Geneva: International Labour Office. <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc93/pdf/rep-i-b.pdf>. E.T. 04.08.2021.

Kenney, M. & Florida, R. (1993). *Beyond Mass Production: The Japanese System and Its Transfer to the U.S*. Oxford University Press.

Kippenberg, J. (2020). "COVID-19 Puts Millions of Global Supply Chain Workers at Risk". Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/news/2020/04/02/covid-19-puts-millions-global-supply-chain-workers-risk>. E.T:10.04.2021.

Kroll, A. (2021). "Are Walmart's Chinese Factories as Bad as Apple's?" Mother Jones. Environment. <https://www.motherjones.com/environment/2012/03/walmart-china-sustainability-shadow-factories-greenwash/>. E.T:16.04.2021.

Le Baron, G. & Lister, J. (2015). "Benchmarking global supply chains: the power of the 'ethical audit' regime". *Review of International Studies*. 41(5). 905-924. <https://doi.org/10.1017/S0260210515000388>.

Le Baron, G., Lister, J. & Dauvergne, P. (2017). "Governing Global Supply Chain Sustainability Through the Ethical Audit Regime". *Globalizations*. 14(6). 958-975, <https://doi.org/10.1080/14747731.2017.1304008>.

- Locke, R. & Romis, M. (2007). "Improving Work Conditions in a Global Supply Chain". *Mit Sloan Management Review*. 48(2). 54-62.
- McAdam, R., McCormack D. (2001), "Integrating business processes for global alignment and supply chain management", *Business Process Management Journal*, 7(2). 113-130. <https://doi.org/10.1108/14637150110389696>.
- Mosley, L. (2017). "Labor and the Global Political Economylocked". *Oxford Research Encyclopedias of Politics*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.189>.
- Özkan, A. & Aksoylu, S. (2002). "Kaizen ve Faaliyete Dayalı Maliyetlemenin Birlikte Uygulanabilirliği". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*. 4(3). 49-63.
- Özüğurlu, M. (2009). "Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam Ya Da 'Hayatta Dikiş Tutturamama' Halleri Üzerine". *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(9). 122-128.
- Phillips, N. (2017). "Power and Inequality in the Global Political Economy". *International Affairs* 93(2). 429-444. <https://doi.org/10.1093/ia/iix019>.
- Pollert, A. (1988). "Dismantling Flexibility". *Capital and Class*. 12(1). 42-75. <https://doi.org/10.1177%2F030981688803400107>
- Refugee Council, (2003). *Charities tell government to stop detaining refugee children*. https://www.refugeecouncil.org.uk/latest/news/1041_charities_tell_government_to_stop_detaining_refugee_children/. E.T. 05.08.2021
- Sarlak, M. A. (2010). *The New Faces of Organizations in the 21st Century: A Management and Business Reference Book*. Toronto: Naisit Publishers.
- Sayer, A. (1986). "New Developments in Manufacturing: The 'Just-in-Time' System". *Capital and Class*. 10(3). <https://doi.org/10.1177%2F030981688603000105>
- Sayer, A. (1989). "Post-Fordism in Question", *International Journal of Urban and Regional Reseach*. 13(4). <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1989.tb00141.x>
- Selwyn, B. (2015). "Twenty-First-Century International Political Economy: A Class-Relational Perspective". *European Journal of International Relations*. 21(3). 513-537.
- Sethi, V. & King, W. R. (1998). *Organisational Transformation Through Business Process Reengineering: Applying Lessons Learned*. London: Pearson Education.
- Schonberger, R.J. (1982). *Japanese Manufacturing Techniques*. New York. The Free Press.
- Sipper, D. & Bulfin R. L. (1997). *Production Planning Control and Integration*. Mc Graw-Hill College. International Editions. Industrial Engineering Series.

Sonnemaker, T. (2021). "Apple Knew A Supplier Was Using Child Labor But Took 3 Years To Fully Cut Ties, Despite The Company's Promises To Hold Itself To The 'Highest Standards,' Report Says". *Business Insider*. <https://www.businessinsider.com/apple-knowingly-used-child-labor-supplier-3-years-cut-costs-2020-12>. E.T:15.04.2021.

Steinfeld, R. (2001). "Introduction: Free Wage Labor in the History of the West". In: *Coercion, Contract, and Free Labor in the Nineteenth Century*. Cambridge Historical Studies in American Law and Society. Cambridge: Cambridge University Press. 1-26. doi:10.1017/CBO9780511549564.001

Şenkal, A. (2017). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. Kocaeli. Umuttepe Yayınları.

Şenkal, A. (2021). *Yoksulluğun Politik Ekonomisi*. Ankara. Nobel Yayınları.

Taniş, V. N. , (1992). "Maliyet Muhasebesi Açısından Sıfır Stokla Üretim Just in Time Sistemi". *Verimlilik Dergisi*. 4. 99.

T.C. Ticaret Bakanlığı, (2020). *Norveç Ülke Profili*. Data. Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü. https://ticaret.gov.tr/data/5f3b9de913b876ea88e4ca85/Norvec%20%C3%BClke%20profili_e_kim_2020.pdf. E.T: 16.04.2021.

Tomaney, J. (1990). "The reality of workplace flexibility". *Capital & Class*. 14(1). 29–60. <https://doi.org/10.1177/030981689004000104>

United Nations, [UN]. (2000). *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime*. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/protocoltraffickinginpersons.aspx>. E.T. 04.08.2021.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2013). *World Investment Report. Global value chains: Investment and trade for development*. Geneva: United Nations Publication. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2013_en.pdf. E.T: 14.04.2021.

United Nations Conference on Trade and Development. (2017). *World Investment Report: Investment and the Digital Economy*. Geneva: UNCTAD. <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210607032/read>. E.T: 07.04.2021.

Vallas, S. P. (1999). "Rethinking Post-Fordism: The Meaning of Workplace Flexibility". *American Sociological Association*. 17(1). 68-101. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00065>

Waddington, J. (1999). "Situation Labour Within The Globalization Debate". In: *Globalization And Patterns Of Labour Resistance*. Routledge: London. 1-28. <https://doi.org/10.4324/9781315862552>

Walk Free Foundation [WFF], (2014). *The Global Slavery Index*. Reports PDF. https://reporterbrasil.org.br/wp-content/uploads/2014/11/GlobalSlavery_2014_LR-FINAL.pdf. E.T. 02.08.2021

Walk Free Foundation [WFF], (2018a). *The Global Slavery Index*. Reports PDF. https://downloads.globalslaveryindex.org/ephemeral/GSI-2018_FNL_190828_CO_DIGITAL_P-1618573232.pdf. E.T:16.04.2021.

Walk Free Foundation [WFF], (2018b). *Data Maps Global Slavery Index*. <https://www.globalslaveryindex.org/2018/data/maps/#prevalence>. E.T:16.04.2021.

Weissbrodt, D. & Anti-Slavery International (2002). *Abolishing slavery and its contemporary forms*. Report. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York: United Nations. <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/slaveryen.pdf>. E.T. 05.08.2021

Womach, J. P., Jones D. T. & Roos, D. (2007). *The Machine That Changed the World* (1990). New York: Simon & Schuster Ltd.

Zhang, D. & Sharifi, H. (2000). "A Methodology for Achieving Agility in Manufacturing Organizations". *International Journal of Operations and Production Management*. 20(4). 496-513. <https://doi.org/10.1108/01443570010314818>